

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Martin Andersson

”Så otroligt ifrågasatta”

-

En studie kring
sexualbrottsoffers upplevelser av
rättegången

Examensarbete
30 ECTS

Handledare: Helen Örnemark-Hansen

Straff och processrätt

HT 2008

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRORD	3
FÖRKORTNINGAR	4
1 INLEDNING	5
1.1 Teori	6
1.2 Metod	7
1.2.1 Sexualbrottsoffers upplevelser av rättegången	7
1.2.1.1 Intervjuundersökningen	7
1.2.1.1.1 Planering	8
1.2.1.1.2 Intervjuerna	12
1.2.1.1.3 Utskrift	13
1.2.1.1.4 Analys	13
1.2.1.1.5 Verifiering	13
1.2.1.2 Tidigare forskning och litteratur	14
1.2.2 Rättegången i sexualbrottsmål i praktiken	15
1.2.3 Varför det är på detta sätt	18
1.3 Disposition	19
2 SEXUALBROTTSOFFERS UPPLEVELSER AV RÄTTEGÅNGEN	20
2.1 Brottsoffrets roll under rättegången	20
2.1.1 Brottsoffers berättelser	20
2.1.2 Brottsoffers känslor	21
2.2 De rättsliga aktörernas förhållningssätt till brottsoffret	21
2.2.1 Ifrågasättande frågor	21
2.2.2 Ifrågasättande attityd	22
2.2.3 Ifrågasättandets följder	23
2.3 Gärningspersonens inställning till gärningen	23
2.4 Rättegångens resultat	24
2.4.1 En fråga om att bli trodd	24
2.4.2 Påföljdens betydelse	25
2.4.3 Skadeståndets betydelse	25
2.5 Övriga upplevelser	26

3	FREKVENS OCH FÖREKOMST AV DET SOM SEXUALBROTTSOFFER UPPLEVER	27
3.1	Brottsoffrets roll under rättegången	27
3.1.1	Brottsoffrets berättande	27
3.1.1.1	Tiden mellan rättegången och det den handlar om	28
3.1.1.2	Personliga och intima detaljer i brottsoffrens berättelser	29
3.1.2	Känslouttryck i brottsoffrens berättelser	29
3.2	De rättsliga aktörernas förhållningssätt till brottsoffret	30
3.2.1	Ifrågasättande frågor	31
3.2.2	Fokus mer på brottsoffer än gärningspersoner	32
3.2.3	Ifrågasätts brottsoffer mer än gärningspersoner?	33
3.3	Gärningspersonens inställning till gärningen	34
3.4	Rättegångens resultat	35
3.4.1	Ansvarsdelen	35
3.4.2	Påföljdsdelen	36
3.4.3	Skadeståndsdelen	37
4	PROCESSRÄTTEN OCH SEXUALBROTTSOFFREN	38
4.1	Kraven på brottsoffret och staten	39
4.2	Brottsoffrets berättelse	40
4.3	De rättsliga aktörerna och brottsoffret	41
4.4	Känslors rättsliga betydelse	42
4.5	Ifrågasättande frågor	43
4.6	Domstolens fokus på och ifrågasättande av brottsoffret	44
4.7	Domstolarnas bevisvärdering	45
4.8	Gärningspersonens inställning	46
4.9	Kraven för en fällande dom	47
4.10	Skadeståndet	49
5	DISKUSSION OCH REFLEKTIONER	50
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	54
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	56

Summary

How sexual offences are treated in the Swedish courts has for long been frequently discussed. In this paper it is studied how victims of sexual offences experience the trial, the factual occurrence of those things that victims experience in a certain way and which significance the law of legal procedure has for the occurrence of those.

The experiences of victims of sexual offences have been studied through interviews with lawyers who assist victims of sexual offences in the legal proceedings and with victims of crime-supporters who meet with victims of sexual offences in connection to the trial. The results of these interviews have been checked in relation to previous studies and literature regarding victims of sexual offences' experiences of the trial. After that the occurrence of those things that victims of sexual offences experience has been studied through a survey of 48 cases of sexual offences from the district courts in the area under the jurisdiction of "Hovrätten över Skåne och Blekinge". The study is finished with an investigation of the law of legal procedure, especially regarding the trial of sexual offences.

The interviews show that victims of sexual offences feel that they are called in question during the trial, that they experience that they are called in question more than the perpetrator and that they experience that the trial focuses more on them than on the perpetrator. The study shows *inter alia* connections between these experiences and the legal regulation of trials regarding sexual offences. The demand for falsifying alternative hypotheses stated by the law of legal procedure leads to for instance that the trial focuses on the victim of the sexual offence and his/her testimony. On most of the investigated areas the study shows connections between the principles and regulations of the law of legal procedure regarding the trial of sexual offences and how these trials are done and experienced by victims of sexual offences.

The study shows that these connections vary between different categories of cases, which in some cases partly can be explained in relation to the law of legal procedure. The relation between the perpetrator and the victim of a sexual offence is one such example. The study also shows the significance of the perpetrators attitude regarding responsibility in relation to how the trial is done and how it is experienced by the victim.

Summing up the study the results show that an improvement of victims of sexual offences' experiences of the trial presupposes changes in the law of legal procedure.

Sammanfattning

Hur sexualbrott behandlas i de svenska rättssalarna har länge varit en omdiskuterad fråga. I denna uppsats studeras hur sexualbrottsoffer upplever rättegången, den faktiska förekomsten av det som upplevs på ett visst sätt och vilken betydelse processrätten har för förekomsten av det som sexualbrottsoffer upplever under rättegången.

Sexualbrottsoffers upplevelser har undersökts genom intervjuer med målsägandebiträden och brottsofferstödare som i sitt arbete möter sexualbrottsoffer i samband med rättegången. Resultaten från dessa intervjuer har kontrollerats mot tidigare forskning och litteratur om sexualbrottsoffers upplevelser av rättegången. Därefter har förekomsten av det som sexualbrottsoffer upplever på ett visst sätt genom en genomgång av 48 domar beträffande sexualbrott från tingsrätterna i Hovrätten över Skåne och Blekinges område. Slutligen har den processrättsliga regleringen på dessa områden undersökts.

Intervjuundersökningen visar bl.a. att sexualbrottsoffer känner sig ifrågasatta under rättegången, att de känner att de ifrågasätts mer än gärningspersonen och att de upplever att rättegången fokuserar mer på dem än på gärningspersonen. De gjorda undersökningarna visar bl.a. att det finns ett samband mellan dessa upplevelser och den processrättsliga regleringen av rättegången i sexualbrottsmål. T.ex. innebär processrättens krav på falsifierande av alternativa hypoteser att rättegången fokuserar på brottsoffret och dennes utsaga. På de flesta av de av de undersökta områdena visar uppsatsen på sådana samband mellan de processrättsliga principer och bestämmelser som reglerar rättegången, hur dessa rättegångar går till och hur sexualbrottsoffer upplever dem.

De gjorda undersökningarna visar att dessa samband varierar mellan olika kategorier av domar, vilket i några fall till viss del kan förklaras av processrätten. Detta gäller t.ex. i fråga om relationen mellan gärningsperson och brottsoffer. Uppsatsen visar också vilken betydelse gärningspersonens inställning har för hur rättegången går till och hur den upplevs av brottsoffret.

Sammantaget kan det konstateras att resultaten av de undersökningar som har gjorts inom ramen för denna uppsats visar att en förbättring av sexualbrottsoffers upplevelser av rättegången förutsätter en förändring av processrätten.

Förord

Först och främst vill jag tacka de fyra personer som ställde upp och avsatte arbetstid för att bli intervjuade. Utan er hade denna uppsats inte kommit till. Jag vill också tacka min handledare Helen Örnemark-Hansen och min opponent Cecilia Åberg, som båda kommit med många värdefulla kommentarer och synpunkter.

Uppsatsen hade inte heller blivit till utan stödet från min livskamrat och blivande fru Helena Lindh. Utan återkommande diskussioner och ständigt stöd hade det inte varit möjligt. Stödet från mina föräldrar och syskon och andra släktingar har också varit viktigt, samt era kommentarer och synpunkter under uppsatsens färdigställande. Min morfar Stig Johansson skall ha speciellt tack för att han inspirerat mitt yrkesval.

Därutöver vill jag tacka mina arbetskamrater på Tingsrätten i Hässleholm som haft överseende med min stundtals kaotiska arbetssituation till följd av den tid jag behövt för att arbeta med mitt examensarbete. Även Tingsrätten såsom arbetsgivare skall ha tack för sin för mig generösa tolkning av det flexitidsavtal som har gett mig möjlighet att arbeta och studera samtidigt.

Stort tack till er alla!

/Martin Andersson
2009-01-20

Förkortningar

BrB
EKMR

Brottsbalken (1962:700)
Europeiska konventionen om skydd
för de mänskliga rättigheterna och
de grundläggande friheterna
(1994:1219)

FuK

Förundersökningskungörelsen
(1947:948)

RB
SekrL

Rättegångsbalken (1942:740)
Sekretesslagen (1980:100)

1 Inledning

Uppsatsämnet valdes mot bakgrund av den aktuella debatten om hur sexualbrottsoffer behandlas i svenska domstolar. Debatten har bl.a. kretsat kring att en stor del av de få åtalerna för sexualbrott ogillas, samt kring hur offren bemöts och behandlas i rättssalarna.¹ Sexualbrottsofferutredningen har bl.a. mot bakgrund av denna debatt lagt fram en mängd förslag för att i sexualbrottsoffers intresse förbättra myndigheternas bemötande och handläggningen av det offren utsatts för. Några regelförändringar gällande själva rättegången och dess rättsliga reglering har emellertid inte skett. Inte heller i den forskning som finns beträffande hur sexualbrottsoffer upplever rättegången har det gjorts någon koppling mellan deras upplevelser av rättegången och dess rättsliga reglering. Mot denna bakgrund menar jag att det är angeläget att undersöka följande tre forskningsfrågor:

- Hur upplever sexualbrottsoffer rättegången?
- Hur ser det faktiskt ut i rättegångar i sexualbrottsmål på de områden som upplevs på ett visst sätt?
- Kan processrättsliga bestämmelser och principer förklara varför rättegången ser ut och upplevs på detta sätt?

Det övergripande syftet med denna uppsats är alltså att pröva om processrätten, utöver att formellt reglera hur rättegången i sexualbrottsmål går till, också påverkar hur den upplevs av sexualbrottsoffer. Mitt antagande är att denna påverkan är viktig att studera för att förbättringar för brottsoffren skall kunna åstadkommas. Jag intar därmed ingen neutral inställning till det studerade området, tvärtom har jag ett syfte att bidra till förändring. Valet av forskningsfrågor skall alltså förstås även mot denna bakgrund.

De två första frågorna är beskrivande och den tredje har en förklarande ambition. Det sätt som frågorna ställs på gör också att denna uppsats inriktning kan beskrivas som ”från praktik till teori”, d.v.s. den tar avstamp i hur det faktiskt ser ut, och försöker sedan att förklara varför det är så.² Samtidigt avgränsas uppsatsen tämligen snävt till just rättegången. För sexualbrottsoffer är den bara en del av en lång process, där de olika momenten inte självklart upplevs på samma sätt som denna studie visar att rättegången upplevs. Avgränsningen är dock nödvändig av utrymmesskal. En ytterligare avgränsning vad gäller tänkbara förklaringar till det som de

¹ Av Åklagarmyndighetens RättsPM 2007:13, s 5, framgår att närmre tre av tio åtal för våldtäkt ogillas. Av Rikspolisstyrelsens och Åklagarmyndighetens rapport RPS/ÅM 1/07 framgår att åtal väcktes i endast ca 30 % av de granskade ärendena. Ett debattinlägg i just denna fråga står Amnesty för, se rapporten ”Case Closed” på [http://www2.amnesty.se/externt/aiglobal.nsf/\(sidor\)/E940A657CA9E7167C12574C5002E9495/\\$file/Case_Closed_2008.pdf](http://www2.amnesty.se/externt/aiglobal.nsf/(sidor)/E940A657CA9E7167C12574C5002E9495/$file/Case_Closed_2008.pdf). Angående hur brottsoffer behandlas se t.e.x. Brottsförebyggande Rådets tidskrift Apropå nr 2 2005,

http://www.bra.se/extra/pod/?action=pod_show&id=636&module_instance=12.

Angående bemötandefrågor se t.ex. Granström m.fl. (2008).

² Esaiasson m.fl. (2003), s 121-122.

första två forskningsfrågorna visar är att jag enbart har prövat juridiska förklaringar.

1.1 Teori

Uppsatsen utgår från ett dialektiskt perspektiv på domstolsprocessen och dess resultat.³ Det dialektiska perspektivet innebär praktiskt tillämpat att det sätt som rättegången går till, och det resultat den ger, ses som en syntes av att olika intressen ställs mot varandra. Med andra ord fokuserar uppsatsen på systemteoretiska istället för individuella faktorer och förklaringar. Detta angreppssätt lämpar sig väl för en studie av domstolsprocessen eftersom denna inte syftar till att jämka samman olika intressen utan istället till att bestämma ett resultat utifrån givna förutsättningar.

När det gäller uppsatsens teoretiska utgångspunkter så krävs även att de centrala begreppen definieras. Begreppet *brottsoffer* har ingen allmänt accepterad definition, och det kan tolkas olika beroende på om tolkningen är juridisk, psykologisk eller sociologisk.⁴ I denna studie menar jag med brottsoffer den eller de enskilda fysiska personer som direkt har utsatts för något som kan betecknas som en i lagens mening brottslig handling. Jag har tre skäl för att använda just denna definition. Det första skälet är teoretiskt; vedertagna begrepp bör användas om det inte finns några speciella skäl att använda andra definitioner, och denna definition ansluter till det som flera forskare brukar beteckna som den mest grundläggande definitionen.⁵ Det andra skälet är praktiskt, ett vidare begrepp än det angivna fyller ingen funktion i en studie där det handlar om personer som förekommer under en rättegång i egenskap av brottsoffer. Det tredje skälet är både teoretiskt och praktiskt, och det är orsaken till att min definition avviker i någon mening från den vedertagna. Några av de personerna som studien handlar om har inte utsatts för en i lagens mening brottslig gärning. Trots det bör de för denna studies vidkommande definieras som brottsoffer. Med tanke på att studien handlar om brottsoffer under rättegången skulle jag istället för begreppet brottsoffer kunna använda det juridiska begreppet målsägande. Det har visserligen en något annan innebörd, men samtliga de personer som jag betecknar som brottsoffer i denna studie inryms också i begreppet målsägande. Jag har dock, trots att begreppet målsägande har en legaldefinition och att begreppet brottsoffer saknar en allmänt accepterad definition, valt att använda det senare eftersom det kan antas att det är det begrepp som de som står i fokus för undersökningen själva skulle använda.

Till skillnad från begreppet brottsoffer har begreppet *sexualbrott* en juridisk definition. Samtliga brott uppräknade i 6 kap BrB räknas dit. Dessa två definitioner medför tillsammans att termen *sexualbrottsoffer* bör definieras som den eller de enskilda fysiska personer som direkt har utsatts för något som kan betecknas som en i 6 kap BrB upptagen handling.

³ Se mer om dialektiska studier i Kvale (1997), s 57-58.

⁴ Lindgren m.fl. (2001), s 27-29.

⁵ SOU 1998:40, s 13, Lindgren m.fl. (2001) s 28, Diesen (1995), s 29.

Beträffande de personer som sexualbrottsoffer berättar om att de utsatts för brott av så har jag valt att benämna dem *gärningspersoner*. Begreppsbestämningen har alltså skett utifrån vad dessa personer hävdas ha gjort och inte efter deras processuella ställning. Jag har avsiktligt valt att inte använda begreppet gärningsmän. Det innebär inte att jag vill dölja det faktum att en väldigt stor majoritet av de personer som begår sexualbrott faktiskt är män.⁶ Bland de i denna studie granskade rättsfallen förekommer det dock något enstaka fall där gärningspersonen är en kvinna, så även om begreppet gärningsperson döljer en egenskap, d.v.s. könet, hos den absoluta majoriteten av de personer som avses så kan det anses omfatta fler personer.

1.2 Metod

Då de tre forskningsfrågorna som ställts ovan skiljer sig åt såväl beträffande vad det är som ska studeras som vad det är som ska besvaras, så krävs det olika metodologiska angreppssätt för var och en av dem. Metodval påverkar, och påverkas, i sin tur av vilket material som ska studeras. I detta avsnitt redogör jag för var och en av forskningsfrågorna, i den ordning som de faktiskt uppkom i processen, för frågor kring metodval, materialval, hur arbetet har gått till samt kring dess vetenskaplighet.

1.2.1 Sexualbrottsoffers upplevelser av rättegången

För att besvara frågan om hur sexualbrottsoffer upplever rättegången framstod det tidigt som lämpligt att söka svar på flera olika sätt, dels för att öka den vetenskapliga trovärdigheten, dels för att få ett bredare material att arbeta med. Utifrån dessa förutsättningar valde jag att göra såväl intervjuer som en genomgång av tidigare forskning på området. I praktisk mening föregick därför materialvalet valet av metod i denna del. För båda dessa källor redogör jag nedan för hur forskningsprocessen gick till utifrån de ovan uppställda frågorna.

1.2.1.1 Intervjuundersökningen

När det gäller intervjuforskning som metod står det alldeles klart att det finns en mängd metodologiska kategoriseringar och överväganden att förhålla sig till.⁷ I konstruktionen av denna studie försökte jag att förhålla mig till och använda ett antal av dem.⁸ Jag har valt att utgå från en vedertagen teori om intervjuundersökningens olika stadier i beskrivningen av de metodologiska överväganden som har gjorts i denna del, och jag

⁶ Åklagarmyndighetens RättsPM 2007:13, s 7.

⁷ Se t.ex. Esaiasson m.fl. (2003), s 253.

⁸ Redogörelsen kan beskrivas som ganska omfattande. Jag har dock tagit fasta på litteraturens rekommendationer om ett konsekvent metodologiskt förhållningssätt genom hela studien, d.v.s. jag kommer att redogöra för metodologiska överväganden på alla delar av intervjuundersökningen, jfr Kvale (1997), s 78.

redovisar dessa under rubrikerna, planering, intervjuer, utskrift, analys, och verifiering.

1.2.1.1.1 Planering

Det kan inledningsvis konstateras att min forskningsfråga i detta fall syftar till att erhålla beskrivningar av en specifik grupp människors upplevelser av en specifik social situation. Redan därigenom skulle man kunna sluta sig till att den bästa metoden för att få kunskap om detta är att intervjua personerna i fråga. Så är nog också fallet, men jag har inte gjort några intervjuer med människor som själva har utsatts för sexualbrott. Skälet till detta är främst att det visade sig vara svårt att få kontakt med personer som var villiga att ställa upp och intervjuas för en sådan undersökning. Istället för att kunna göra en respondentundersökning, d.v.s. intervjuer med personer om deras egen livsvärld, fick jag undersöka möjligheterna att göra en informantundersökning, d.v.s. intervjuer med personer om deras iakttagelser av andra människors livsvärld.⁹ I klartext behövde jag alltså finna personer att intervjua som kunde berätta för mig om sexualbrottsoffers upplevelser av rättegången. Jag kunde då identifiera två grupper av människor som arbetar nära sexualbrottsoffer i samband med att de har utsatts för behandlas i domstol, brottsofferstödjare och målsägandebiträden. Följaktligen valde jag att intervjua personer ur dessa kategorier om sexualbrottsoffers upplevelser av rättegången.

Nästa fråga som jag ställde mig var hur intervjuerna skulle bedrivas. Här kunde jag konstatera att mitt intresse för intervjupersonernas iakttagelser hänförde sig till deras arbete med sexualbrottsoffer. Samtidigt skulle intervjuerna ha ett utforskande forskningsintresse. Därför lämpade sig den riktade men öppna samtalsintervjumetoden väl för dessa intervjuer.¹⁰ Denna intervjumetod innebar i detta fall att intresset riktades mot intervjupersonerna i deras egenskap av källor rörande sexualbrottsoffers upplevelser, snarare än mot deras egna upplevelser, och att frågor ställdes om det bestämda ämnet sexualbrottsoffer och rättegången utan fasta svarsalternativ och med målsättningen att intervjupersonerna skulle bidra med sina personliga iakttagelser i varje intervju.¹¹ Denna typ av intervjuer kan kategoriseras som en kvalitativ forskningsmetod, eftersom den syftar till att erhålla nyanserade beskrivningar i ord av den intervjuades iakttagelser.¹² Men metoden är samtidigt inte kvalitativ i den meningen att intresset riktas mot de intervjuades livsvärld.¹³

Då intervjupersonernas berättelser till stor del ligger till grund för uppsatsens slutsatser var valet av personer att intervjua viktigt ur vetenskaplig synpunkt. Frågan jag ställde mig var: vem skall jag intervjua

⁹ Esaiasson m.fl. (2003), s 253-254, och Kvale (1997), s 34.

¹⁰ Rosengren & Arvidsson (2002), s 140, Esaiasson m.fl. (2003), s 280.

¹¹ Rosengren & Arvidsson (2002), s 144, Esaiasson m.fl. (2003), s 280 och 309.

¹² Kvale (1997), s 19 och 34-35. Det kan ibland framstå som att intervjuer alltid är en kvalitativ forskningsmetod. Så behöver dock inte vara fallet, jfr Esaiasson m.fl. (2003), s 256-257.

¹³ Kvale (1997), s 34.

och hur många intervjuer skall jag göra för att det skall gå att dra generella slutsatser utifrån intervjuvaren? Då forskningsfrågan fokuserar på sexualbrottsoffers upplevelser av rättegången generellt så var ett första viktigt ställningstagande gällande urvalet av målsägandebiträden och brottsofferstödjare att jag skulle intervjua personer som var verksamma vid olika tingsrätter. Motivet för detta var att intervjuvaren annars enbart skulle handla om sexualbrottsoffers upplevelser av rättegången vid en viss tingsrätt, vilket skulle begränsa möjligheterna att ge ett generellt svar på den ställda forskningsfrågan.¹⁴

Ett annat ställningstagande som jag hade som ambition att göra var att intervjua såväl manliga som kvinnliga målsägandebiträden och brottsofferstödjare. Motivet för detta var att män och kvinnor kan antas fästa vikt vid olika saker och beskriva verkligheten på olika sätt.¹⁵ Vad gäller antalet intervjuer tog jag fasta på den vetenskapliga ståndpunkt som argumenterar för att det inte är så mycket antalet intervjuer som deras kvalitet som ger forskaren möjlighet att generalisera utifrån intervjuvaren.¹⁶ Istället för att göra många intervjuer ville jag därför göra ett mindre antal och lägga förhållandevis mycket tid på var och en av dem. Sammantaget medförde detta att jag valde att intervjua tre personer som regelbundet åtagit sig uppdrag som målsägandebiträde i sexualbrottsmål och en person som arbetar som brottsofferstödjare. Urvalet gick till så att jag utifrån de undersökta domarna sammanställde vilka personer som i varje domsaga haft uppdrag som målsägandebiträden vid fler än två tillfällen under 2007 och kontaktade dem i slumpmässig ordning tills någon tackade ja att intervjuas. Vad gäller brottsofferstödjare tog jag kontakt med flera olika per mail och intervjuade den som först hörde av sig. De fyra var vid tiden för intervjuerna verksamma vid varsin skånsk tingsrätt. I denna del levde urvalet av undersökningspersoner upp till den i förväg uppställda målsättningen. Visserligen kan uppsatsens resultat vad gäller denna forskningsfråga kritiseras för att endast spegla ett av de sex hovrättsområdena, vilket studien har visat kan ha viss betydelse.¹⁷ Detta har dock haft uteslutande praktiska orsaker, bl.a. skulle det vara förknippat med ett längre resande att göra intervjuer med målsägandebiträden även från ett annat hovrättsområde, och med hänsyn till att, som framgår nedan, ingenting i uppsatsens resultat pekar på några faktorer som skulle vara specifika för detta hovrättsområde får det ändå anses acceptabelt.

Ett större problem beträffande intervjuundersökningens vetenskaplighet är att det visade sig svårt att uppnå en blandad könssammansättning bland de jag intervjuade.¹⁸ Även om detta i och för sig hade praktiska orsaker; det verkar som att kvinnliga jurister oftare förordnas som målsägandebiträden än

¹⁴ Jfr Kvale (1997), s 89.

¹⁵ Se t.ex. Clinchy (1990), s 64-66.

¹⁶ Kvale (1997), s 99. Jfr även Esaisson m.fl. (2003), s 286-287.

¹⁷ Intervjuperson B menade t.ex. att andelen målsäganden som biträder åtalet varierar mellan olika domstolar beroende på domstolens inställning till huruvida målsägandebiträde tillåts ställa frågor i ansvarsdelen om inte målsäganden biträtt åtalet.

¹⁸ Vid ett av intervjutillfällena fick den man jag hade avsett att intervjua förhinder med kort varsel varför en kvinna vid samma byrå intervjuades istället.

manliga jurister, så medför det att resultaten i denna del i viss mån kan ifrågasättas med hänsyn till vad som nämnts om kvinnor och män ovan.¹⁹ Tyvärr verkar detta vara ett resultat av föreställningar om kön som återfinns i rättssystemet och hos rättsliga aktörer.²⁰ Samtidigt finns det gott om studier där intervjuer endast har genomförts med män, varför enbart könssammansättningen i denna studie inte enligt min mening kan anses leda till att resultaten blir vetenskapligt otillförlitliga.²¹

Vid planeringen av en intervjuundersökningen ställdes jag vidare inför en rad frågor, bl.a. hur intervjuerna skulle struktureras och vilken information intervjupersonerna skulle få före intervjuerna. Dessutom uppkom ett antal etiska frågeställningar. Som ett led i förberedelserna för intervjuerna skrev jag en intervjuplan för var och en av de grupper av intervjupersoner jag avsåg att intervjua. Jag bestämde då att strukturera alla intervjuerna enligt följande:

1. En inledande del med frågor i syfte att klarlägga intervjupersonens erfarenheter på området och samtidigt till att skapa en förtroendefull intervjumiljö.²² Dessa syften skulle nås genom neutrala frågor om intervjupersonens arbete med sexualbrottsoffer. Motivet för att ställa frågor om detta var dels att bedöma intervjupersonerna som källor, dels att förbättra intervjuernas kvalitet.

2. En del om intervjupersonens generella iakttagelser av sexualbrottsoffers upplevelser av rättegångar i syfte att ge empiriskt underlag för examensarbetets forskningsfrågor. I denna del avsåg jag att ställa öppna frågor kretsande kring följande fyra teman:

- Brottsoffrets roll under rättegången.
- De rättsliga aktörernas förhållningssätt till brottsoffret.
- Gärningspersonens inställning till gärningen.
- Rättegångens resultat.

Dessa teman valdes inte för att jag på förhand ville rikta intresset mot någon speciell aspekt av rättegången, snarare såg jag dem tillsammans som tämligen heltäckande, utan för att ge intervjuerna en struktur och kunna kategorisera och analysera svar utifrån denna struktur. Att det blev just dessa teman var dock ett medvetet val som skedde mot bakgrund av uppsatsens teoretiska utgångspunkt, nämligen den dialektiska. Detta teoretiska val tar sig uttryck i att samtliga teman enligt ovan handlar om brottsoffer i relation till någonting annat, d.v.s. den underförstådda

¹⁹ När jag, utifrån domar i sexualbrottsmål under 2007, sammanställde en lista över dem som förekommit som målsägandebiträden mer frekvent så var elva kvinnor och fyra män.

²⁰ T.ex. menar intervjuperson D att många kvinnliga sexualbrottsoffer önskar kvinnliga målsägandebiträden. De advokatbyråer som jag själv kontaktat inom ramen för undersökningen har samtliga föreslagit en kvinna när jag frågat om att få intervjua någon som åtar sig uppdrag som målsägandebiträde i sexualbrottsmål. Det kan också spekuleras i om tingsrätternas personal oftare tillfrågar kvinnor än män om uppdrag som målsägandebiträde i sexualbrottsmål.

²¹ Se t.ex. Göransson (2004), där enbart manliga domare intervjuades.

²² Om vikten av det senare, se Kvale (1997), s 120.

utgångspunkten för intervjustrukturen var att brottsoffers upplevelser skapas i mötet mellan brottsoffret och detta andra.

3. En del om intervjupersonernas iakttagelser av ett specifikt sexualbrottsoffers upplevelser av en rättegång i syfte att ge ytterligare kunskap om sexualbrottsoffers upplevelser och samtidigt till att minska risken för att intervjusvaren skulle influeras av intervjupersonens egna åsikter om ämnet. Genom att ställa frågor om ett specifikt fall minskades denna risk något eftersom intervjupersonerna inte som i den generella delen kunde svara utifrån olika fall beroende på vad för fråga som ställdes. Självklart kunde den risken inte undvikas helt, bl.a. med hänsyn till att varje intervjuperson själv fick välja ett fall att beskriva utan att det behövde vara representativt för alla de fall av sexualbrottsoffers upplevelser som de hade iakttagit. Min avsikt var att denna del skulle fungera både som en fördjupning i ämnet och som en kontroll av svaren i del två, varför frågorna strukturerades efter samma teman som i del två.

Utöver dessa tre delar beslöt jag att inleda varje intervju med en mycket kort introduktion och avsluta med en presentation av studien mer i detalj. Jag bestämde mig dock tidigt för att ge intervjupersonerna viss information om undersökningen redan vid tidpunkten för frågan till dem om de kunde vara intresserade av att bli intervjuade. Intervjupersonerna fick alltså tidigt information om att syftet med undersökningen, dock formulerat på ett annorlunda sätt och i en mer abstrakt mening än hur de specifika forskningsfrågorna formulerades. Eftersom intervjupersonerna skulle bidra främst med sina iakttagelser som källor till sexualbrottsoffers upplevelser så fanns det ingen anledning att undanhålla dem någon information, men det fanns inte heller någon anledning att informera intervjupersonerna om undersökningens exakta problemformuleringar i förväg.²³ Det senare skulle riskera att skapa en oönskad intervjuareffekt med för stor styrning mot de i förväg uppställda problemställningarna.²⁴

De etiska överväganden som gjordes i planeringen av intervjuerna handlade framförallt om samtycke, anonymitet och information. Vad gäller det sistnämnda så hade valet att ge intervjupersonerna information om undersökningen redan vid tiden för deras övervägande om de kunde tänka sig att delta eller inte även en etisk dimension.²⁵

Frågorna om samtycke och anonymitet skulle med den inriktning som undersökningen fick, intervjuer om andras och inte egna upplevelser, kunna avfärdas som onödiga. Jag antog dock att anonymitet för intervjupersonerna skulle kunna bidra såväl till en större öppenhet om de enskilda fallen i del tre ovan och till en större benägenhet att våga lyfta fram iakttagelser av vad sexualbrottsoffer kan uppleva som negativt i rättegången. Därför lovade jag intervjupersonerna anonymitet i förhållande till alla utom mig och min handledare, och att endast vi skulle ha tillgång till intervjusvaren i sin

²³ Jfr Kvale (1997), s 107.

²⁴ Esaisson m.fl. (2003), s 261-262.

²⁵ Kvale (1997), s 107.

helhet. I praktiken medförde detta att varje hänvisning till en intervjuperson i uppsatsen sker med en fingerad beteckning, nämligen A, B, C och D. I de fall när jag hänvisar till någon faktisk omständighet kring en intervju som fler än intervjupersonen kan antas känna till eller ha realistisk möjlighet att skaffa sig information om medförde löftet på anonymitet att jag inte har kunnat ange i uppsatsen vem av dessa fyra det handlar om. Detta löfte kom att få vissa konsekvenser för intervjuarens reliabilitet, något som jag behandlar vidare i delavsnitt 1.2.1.1.5.

Frågan om samtycke utgick från begreppet informerat samtycke, d.v.s. rätten att efter att ha fått information om undersökningen kunna delta frivilligt men också när som helst dra sig ur undersökningen.²⁶ Rätten att dra sig ur kunde enligt min mening motiveras av intervjuernas utforskande syfte och öppna form. Eftersom varken jag eller intervjupersonerna på förhand kunde veta hur intervjuerna skulle utveckla sig eller exakt vilka frågor som skulle ställas så var det svårt att se ett i förväg givet samtycke att använda resultaten som bindande även efter intervjun.²⁷ Av denna anledning inhämtade jag ett skriftligt samtycke, med information om att det när som helst före uppsatsens publicerande kunde återkallas, från samtliga intervjupersoner.²⁸

1.2.1.1.2 Intervjuerna

För att ge intervjuerna den ovan skisserade strukturen skrev jag för var och en av de fyra intervjuerna en detaljerad intervjuguide där jag angav de huvudsakliga frågor jag planerade att ställa. Eftersom jag sökte efter spontana beskrivningar från intervjupersonerna om deras iakttagelser innehöll intervjuguiderna flera öppna frågor om sexualbrottsoffers reaktioner, agerande och förhållningssätt i förhållande till rättegången i stort. De flesta frågorna anknöt till de fyra teman som har angetts ovan, men jag försökte ge utrymme för alternativa beskrivningar av sexualbrottsoffers upplevelser som inte berörde dessa. Jag ställde dock i intervjuernas inledningsskede frågor om intervjupersonernas arbete som inte i första hand handlade om att besvara forskningsfrågan utan om att skapa en förtroendefull atmosfär och ett positivt samspel med intervjupersonerna, s.k. dynamiska frågor.²⁹

För att intervjupersonerna skulle känna sig så bekväma som möjligt så gjordes intervjuerna på det sätt och på de platser som de själva fått välja.³⁰ Det innebar att tre av intervjuerna skedde på intervjupersonens arbetsplats, och den fjärde per telefon. Intervjuernas längd varierade betydligt, mellan ca 45 och ca 90 minuter. Samtliga intervjuer spelades in med bandspelare.

²⁶ Kvale (1997), s 107.

²⁷ Kvale (1997), s 108 och 113.

²⁸ Jfr rekommendationerna i Kvale (1997), s 142.

²⁹ Kvale (1997), s 121-122.

³⁰ Esaisson m.fl. (2003), s 294.

1.2.1.1.3 Utskrift

Efter varje intervju skrev jag ut det inspelade samtalet till text. Eftersom syftet med intervjuutskriften var att använda dessa direkt för analys så skrevs de så långt som möjligt ut ordagrant. Andra viktiga beståndsdelar i ett samtal som pauser, emotionella uttryck och tonläge skrevs emellertid inte ut, då dessa, med hänvisning till att det rör sig om informantintervjuer, kunde bedömas i huvudsak sakna betydelse för analysen.³¹

1.2.1.1.4 Analys

Analysen har skett i två steg på så sätt att svaren först kategoriserades utifrån vilket av de fyra ovan angivna temana som de kunde hänföras till, och därefter koncentrerades till kortare och koncisare formuleringar.³² Detta sätt att analysera svaren valdes eftersom det framstod som det mest lämpliga för att spegla den objektiva verklighet som intervjuaren handlar om. De svar som inte gått att kategorisera till något av dessa teman analyserades för sig. Konkret har detta sätt att analysera inneburit att intervjuaren inte, i enlighet med mitt löfte om anonymitet, har behövts återges i sin helhet. Istället uttrycks det i koncentrerad form för varje tema vad de olika intervjupersonerna svarat på de frågor som jag hänfört dit. I vissa fall har jag dock bedömt det som mer ändamålsenligt att återge ett helt citat för att fånga innebörden av vad någon intervjuperson uppgett.

1.2.1.1.5 Verifiering

Om resultaten av en intervjuundersökning lever upp till kraven på vetenskaplighet eller inte diskuteras ofta i relation till begreppet verifiering, som i sin tur sägas bestå av begreppen validitet, reliabilitet och generaliserbarhet.³³ Dessa begrepp kan i vardagligt språkbruk definieras som huruvida man undersöker det man påstår man undersöker, om resultaten av undersökningen är tillförlitliga och om resultaten kan användas för att säga något om någon man inte har undersökt.³⁴

På ett övergripande plan menar jag att undersökningen lever upp till kraven på validitet p.g.a. forskningsfrågans närhet till undersökningsobjektet. Med detta menar jag att det inte har behövts någon operationalisering av forskningsfrågan, den kunde i princip ställas så som den var formulerad.³⁵

Vad gäller reliabilitet så har kravet olika betydelse i olika delar av en intervjuundersökning.³⁶ Tillförlitligheten i resultaten kan t.ex. påverkas både det sätt som frågor har ställts på och hur utskriften av intervjuerna har skett. Genom att i huvudsak ställa öppna frågor har jag, trots fokuseringen på olika teman, försökt att undvika ledande frågor och minska risken för s.k.

³¹ Kvale (1997), s 156.

³² Kvale (1997), s 172-180.

³³ Kvale (1997), s 207.

³⁴ Esaisson m.fl. (2003), s 61, Kvale (1997), s 209 och 213.

³⁵ Esaisson m.fl. (2003), s 62. Flera av frågorna i undersökningen formulerades explicit som "hur upplevde hon det?".

³⁶ Kvale (1997), s 213.

intervjuareffekter.³⁷ Ett reliabilitetsproblem gällande svaren från en av intervjuerna är att intervjupersonen i intervjuens inledningsskede identifierade att jag vid tiden för intervjun arbetade på den tingsrätt inom vars område hon också var verksam. Det kan inte uteslutas att det påverkade personens uppgifter, vilket har gjort att jag har strävat efter att använda dessa med försiktighet.³⁸ P.g.a. den utlovade anonymiteten har jag dock inte ansett mig kunna ange i uppsatsen vem av undersökningspersonerna detta var eller vilka svar som härrörde från personen, vilket gör det svårt för läsaren att bedöma vilken påverkan detta förhållande kan ha haft på undersökningens resultat.

Flera faktorer som har betydelse för framförallt resultatens generaliserbarhet har redan diskuterats ovan. De har bl.a. visat att det inte är självklart att intervjuundersökningens resultat är generaliserbara för alla sexualbrottsoffers upplevelser av alla rättegångar i Sverige, eftersom det inte handlar om ett representativt urval av undersökningspersoner eller av deras iakttagelser³⁹. Det jag har gjort är att försöka att minska risken för påverkan av faktorer som är specifika för t.ex. en viss tingsrätt. Även om resultaten i denna del inte självklart kan sägas vara generella i den mening som har angetts ovan så finns det inget hinder mot att de används tillsammans med resultaten från uppsatsens andra delar för att skapa ett generaliserbart sammantaget resultat. Med detta menar jag att om denna del av undersökningen pekar på att sexualbrottsoffer upplever rättegången på ett visst sätt, den andra delen visar att det som upplevs så faktiskt förekommer i de undersökta rättsfallen och den tredje delen förklarar varför det förekommer så kan den mest generaliserbara av dessa delar bidra till att resultaten även i de andra delarna får anses mer generaliserbara än vad de annars hade varit. Ett mer övergripande resonemang om studiens generaliserbarhet förs därför under rubriken 1.2.3.

1.2.1.2 Tidigare forskning och litteratur

Intervjubaserad forskning kan som jag redan har nämnt kritiserats för bl.a. intervjuareffekter. Det är en av anledningarna till att jag valde att komplettera intervjuundersökningen med andra källor om sexualbrottsoffers upplevelser. Eftersom det rör sig om en komplettering så har den inte gjorts förutsättningslöst. Istället har jag gått igenom och analyserat sådant som har kunnat kategoriseras till de fyra teman som intervjuundersökningen har behandlat. Den metod jag har använt mig av kan beskrivas som kvalitativ textanalys, d.v.s. en metod för att definiera och konkretisera texters språkliga innehåll.⁴⁰ I mitt fall har alltså inriktningen varit att i likhet med intervjuvaren först kategorisera och sedan koncentrera sådant i tidigare forskning och litteratur som behandlar sexualbrottsoffers upplevelser av rättegången.

³⁷ Kvale (1997), s 145, Esaiasson m.fl. (2003), s 262.

³⁸ Intervjupersonen menade t.ex. att en ifrågasättande attityd till brottsoffret från företrädare för domstolen förekom på andra domstolar men inte den där jag arbetade.

³⁹ Kvale (1997), s 210.

⁴⁰ Esaiasson m.fl (2003), s 233.

Materialet har bestått av såväl juridiska som icke-juridiska texter. Jag har sökt material genom Lunds Universitetsbiblioteks internetbaserade sökmotor samt Juridicums databas över examensarbeten med sökord som "sexualbrott", "brottsoffer", "våldtäkt" och "målsägande". Därefter har jag gjort ett urval utifrån om materialet kunde förväntas säga något om sexualbrottsoffers upplevelser av rättegången, varpå de som faktiskt gjort detta har använts. Det rör sig då om en promemoria från Sexualbrottsofferutredningen, en brottsofferundersökning som gjorts på uppdrag av Rikspolisstyrelsen, Riksåklagaren och Domstolsverket, ett examensarbete samt två debattböcker. Under arbetets slutförande tillkom en artikel publicerad i Juridisk Tidskrift.

Vad gäller frågan om denna undersöknings verifierbarhet så är det självklart att den med hänvisning till sin omfattning inte kan anses ha någon större vetenskaplig tyngd på egen hand i frågan om generaliserbarhet. Eftersom den har använts för att komplettera resultaten från intervjuundersökningen så är det ju inte heller meningen. Men för att kunna komplettera dem är det givetvis viktigt att resultaten uppfyller kraven på validitet och reliabilitet. Vad gäller validitet har jag förhållit mig till det på samma sätt som i intervjuundersökningen, d.v.s. de frågor jag har ställt till materialet är desamma som jag har ställt till intervjupersonerna. Vad gäller reliabilitet har jag utgått från några av de grundläggande källkritiska kriterierna, nämligen de om oberoende och tendens.⁴¹ Vad gäller de tre förstnämnda källorna så får de anses uppfylla kraven. Debattböckerna kan däremot beskrivas som tendensiösa, men eftersom de endast använts som stöd för det som andra källor visar kan användandet betraktas som godtagbart ur källkritisk synpunkt.⁴²

1.2.2 Rättegången i sexualbrottsmål i praktiken

För att besvara frågan hur det faktiskt ser ut i rättegångar i sexualbrottsmål kan man tänka sig tre former av metod, direktobservation av sådana rättegångar, genomgång av domar från sådana mål och intervjuer med personer som arbetar i den typen av rättegångar. Vad gäller direktobservation skulle det i och för sig kunna vara en lämplig metod, men eftersom rättegången i många fall kan antas ske inom stängda dörrar enligt 5:1 RB och 9:16 SekrL så bedömde jag detta som svår genomförbart. Vad gäller intervjuer skulle det i och för sig också kunna vara en lämplig metod, men av tidsskäl framstod den som mindre lämplig att använda i två delar av uppsatsen. Att gå igenom domar kunde därutöver sägas ha fördelen att det är en metod som den primära läsekreten för denna uppsats, d.v.s. jurister och juriststuderande, är välbekanta med.

Med den definition av sexualbrott som jag har gjort ovan skulle det falla sig naturligt att undersöka alla domar rörande brott uppräknade i 6 kap BrB som meddelats under en viss tidsperiod. Eftersom uppsatsens fokus ligger på

⁴¹ Esaisson m.fl. (2003), s 308-309, 311-313.

⁴² Esaisson m.fl. (2003), s 312.

brottsoffrens upplevelser av rättegången valde jag dock att endast undersöka sådana domar där ett brottsoffer har hörts under förhandlingen. Det medförde att domar där brottsoffer medverkar genom videoförhör enligt reglerna i 35:14 RB, och domar när något brottsoffer inte har åberopats som bevisning, inte togs med i undersökningen. Inte heller framstod det som lämpligt att undersöka domar som har avgjorts i den tilltalades utevaro enligt reglerna i 46:15a RB, då det saknas förutsättningar att undersöka några av de faktorer som har behandlats ovan, bl.a. gärningspersonens inställning och de rättsliga aktörernas förhållningssätt till gärningsperson och brottsoffer. Även domar där brottsoffret har åberopats som bevisning, men av olika skäl inte berättat något om händelsen under huvudförhandlingen, valdes bort av samma skäl.

Eftersom intervjuundersökningen skedde med personer verksamma i Hovrätten över Skåne och Blekinges område så framstod det som naturligt att analysera domar från domstolarna i samma område. Inledningsvis avsåg jag studera såväl tingsrätts- som hovrättsdomar, men jag konstaterade relativt snart att hovrättsdomarna i många fall inte var tillräckligt utförliga för att det skulle vara meningsfullt att göra en analys av dem, t.ex. i de fall när hovrätten i allt väsentligt delade tingsrättens uppfattning eller när endast en begränsad del av ett mål hade överklagats. Att studera vissa men inte andra hovrättsdomar utifrån ett så luddigt kriterium som om de kan anses innehålla tillräckligt med material att analysera skulle vara olämpligt ur generaliserbarhetssynpunkt, varför undersökningen begränsades till tingsrättsdomar. Då jag ville ha aktuella domar till undersökningen bestämde jag mig för att analysera domar från 2007. Antalet domar som uppfyllde samtliga dessa kriterier och som alltså har analyserats uppgår till 48 st.⁴³

Forskningsfrågan, hur det faktiskt ser ut i rättegångar i sexualbrottsmål, ska ses i ljuset av den gjorda intervjuundersökningen, d.v.s. det jag är intresserad av är förekomsten av de faktorer som intervjuundersökningen visar upplevs på ett visst sätt eller är ett resultat av att något upplevs på ett visst sätt. Med andra ord söker jag besvara frågor om frekvens och i möjliga fall det utrymme som tas av:

- det som upplevs som svårt och jobbigt att berätta i brottsoffrens berättelser
- det som upplevs som ifrågasättande av brottsoffren i de rättsliga aktörernas förhållningssätt till dem
- erkännande och förnekande i gärningspersoners inställning till gärningen
- fällande och friande domar i materialet

Det handlar alltså inte om en traditionell juridisk analys av gällande rätt, utan om en analys av vad det rättsliga materialet säger om hur rättegångar i sexualbrottsmål faktiskt går till. Traditionell rättsdogmatisk metod var därför inte användbar för att besvara forskningsfrågan. Istället valde att använda mig av en sociologisk metod, kvantitativ innehållsanalys. Metoden

⁴³ Ytterligare tre domar uppfyllde kriterierna men var olämpliga att analysera eftersom brottsoffren av olika skäl inte kunnat eller velat berätta något om det de hade utsatts för.

innebär att man mäter olika faktorerers frekvens och utrymme i ett material, d.v.s. precis det som min forskningsfråga fokuserar på.⁴⁴ Med frekvens menar jag i denna studie i hur många av det totala antalet domar som de studerade faktorerna förekommer och med utrymme menar jag hur stor del av den totala textmängden i rader som i en viss del av domen ägnas åt dessa faktorer. En mätning av detta ger alltså ett resultat som beskriver verkligheten.

Genom att dela in domarna i olika kategorier efter om de varit fällande eller friande, om gärningspersonen erkänt eller förnekat, om brottsoffret varit barn eller vuxen och efter lågt eller högt abstrakt straffvärde, och sedan redovisa genomsnittlig frekvens av de studerade faktorerna lade jag en grund för en jämförande analys och diskussion. Kategoriseringen fällande/friande skedde utefter utgången i de delar av en dom som rör sexualbrott, och denna kategorisering behöver knappast förklaras vidare. Vad gäller kategoriseringen erkända/förnekade så hänfördes alla domar där gärningspersonen har erkänt hela eller så gott som hela det faktiska handlande som har lagts honom/henne till last till den förstnämnda kategorin. Det innebär att även några fall där gärningspersonen rent rättsligt förnekade brott hänfördes dit. Fördelen med denna kategorisering är att den gav bättre förutsättningar att åskådliggöra skillnader i hur brottsoffer och gärningspersoner behandlas beroende på om det faktiska händelseförloppet är klarlagt eller inte.⁴⁵ Som barn har jag räknat brottsoffer som vid tiden för händelsen var yngre än 15 år och de domar som hänfördes till denna kategori var endast de där detta klart framgick. Till kategorin lågt straffvärde hänförde jag domar beträffande sexuellt ofredande, till högt straffvärde räknades övriga brott mot 6 kap BrB som ingick i undersökningen.⁴⁶

Härutöver kategoriserar jag i delavsnitt 3.4.1. några domar efter relationen mellan gärningsperson och brottsoffer. Uppdelningen sker efter om de vid tillfället var obekanta för varandra, bekanta eller hade en nära relation. Dessa tre kategorier definieras så att till obekanta hänförs de domar där gärningspersonen och brottsoffret inte hade träffats före gärningen, eller där de träffats tidigast samma dag⁴⁷. Som nära relation definierar jag det förhållandet att gärningspersonen och brottsoffret har eller har haft en sexuell relation, eller är nära släkt. Kategorin bekanta omfattar allt däremellan. Hur undersökningen härutöver har gått till beskrivs, med hänsyn till att den följer resultaten från intervjuundersökningen i avsnitt 2, mer utförligt i avsnitt 3.

⁴⁴ Esaiasson m.fl (2003), s 220.

⁴⁵ Den ansluter också till den definition som intervjuundersökningen pekar på att sexualbrottsoffer omfattar, se avsnitt 2.3. Se även Sutorius & Kaldal (2003), s 118.

⁴⁶ Dessa var våldtäkt, sexuellt tvång, våldtäkt mot barn och sexuellt utnyttjande av underårig (det sistnämnda enligt 6 kap 4 § brottsbalken i dess lydelse före den 1 april 2005). Brott mot 6:11 BrB som får anses ha ett lågt straffvärde har inte ingått i undersökningen eftersom några sådana domar inte har meddelats i någon av tingsrätterna i Hovrättens över Skåne och Blekinges område under 2007.

⁴⁷ Till kategorin kan alltså såväl ”uppragningsvåldtäkter” som ”överfallsvåldtäkter” hänföras, Sutorius & Kaldal (2003), s 125-126.

Vad gäller frågorna om validitet, reliabilitet och generaliserbarhet kan speciellt följande diskuteras; undersökningsresultatens validitet kan diskuteras utifrån att det inte är självklart att de undersökta domarna återger hur rättegångarna faktiskt har gått till i fråga om hur mycket olika frågor har diskuterats, eller ens vilka frågor som faktiskt har tagits upp. En dom är ju rättens syn på de relevanta omständigheterna i ett mål samt vilken tyngd och vilket utrymme rätten ger dem, medan en brottmålsrättegång styrs av vad åklagaren och den tilltalade genom sin försvarare lägger vikt vid. Det är alltså fullt möjligt att en dom inte återger alla omständigheter som har förts fram, dock skall motsatsen vara utesluten enligt 30:2 RB. Detta är en konsekvens av metodvalet som medför att resultaten får betraktas med viss försiktighet.

Vad gäller undersökningsresultatens tillförlitlighet har jag sökt säkerställa dem genom ett reliabilitetstest där jag i efterhand har kontrollerat variabelvärdena för 10 procent av de beräkningar som gjordes inom ramen för den kvantitativa undersökningen i kapitel tre. Kontrollen gick till så att jag slumpmässigt valde 10 procent av de utförda beräkningarna och kontrollerade att de faktorer i de studerade domarna som låg till grund för varje beräkning var rätt angivna. I 90 procent av de kontrollerade beräkningarna kunde det konstateras att frekvenser och utrymme beräknades på samma sätt vid en andra genomgång, vilket får betraktas som god reliabilitet. I de fall fel upptäcktes har resultaten justerats.⁴⁸

Vad gäller generaliserbarhet kan resultaten strikt taget inte generaliseras för hela landet eftersom samtliga domar har hämtats från samma hovrättsområde. Resonemanget i delavsnitt 1.2.3 gäller dock även här.

Slutligen har jag av etiska skäl valt att endast återge de inblandade personernas initialer i de fall när namn förekommer i en del av en dom som citeras.

1.2.3 Varför det är på detta sätt

Att jag som juridikstudent försöker förklara orsakerna till att sexualbrottsoffer upplever rättegången på ett visst sätt med juridisk teori skulle kunna kritiserats såsom en övertro på det egna ämnets förklaringsvärde. Det är ju inte helt ovanligt att jurister i likhet med t.ex. psykologer eller sociologer söker förklara samhällsliga problem i första hand utifrån det egna ämnets teorier. Såsom min forskningsfråga är formulerad handlar det om att pröva om processrätten kan vara en förklaring till hur sexualbrottsrättegångar upplevs av brottsoffret och till varför sådana rättegångar ser ut som de gör. Med denna inriktning, och med min teoretiska

⁴⁸ Esaisson m.fl. (2003), s 231. Samtliga fel var marginella och innebar högst någon procentenhets förskjutning av beräkningen beträffande en enskild dom. Några av skillnaderna får betecknas som ett utslag av möjligheterna att bedöma kriterierna på olika sätt vid olika tillfällen.

utgångspunkt, framstår den rättsdogmatiska metoden som överlägsen andra metoder i denna del.

I denna del har jag utgått från de beskrivningar som undersökningarna i avsnitt 2 och 3 har gett upphov till, och för var och en av dem ställt den enkla frågan varför. Svaret har sökts med traditionell rättsdogmatisk metod i de källor som lag, förarbeten, praxis och doktrin utgör. Givetvis har det inte varit möjligt att göra en fullständig genomgång av var och en av de principer eller rättsregler som kan kopplas till en viss upplevelse eller omständighet, utan jag har fått nöja mig med att redogöra för deras huvuddrag med speciellt fokus på den praktiska innebörden. Genom att disponera genomgången av processrättsliga principer efter deras koppling till sexualbrottsoffers upplevelser, och inte tvärtom, har det också oundvikligen blivit så att en princip som är relevant på flera områden, men i olika avseenden, fått beskrivas i varje del för sig.

Som jag redan har angett i delavsnitt 1.2.1.1.5 kan frågan om studiens sammantagna generaliserbarhet beskrivas som en kombination av de tre delarnas generaliserbarhet. Om de beskrivna upplevelserna i intervjuundersökningen har stöd i den faktiska verkligheten så som den visas i rättsfallsgenomgången, och denna verklighet kan sägas orsakas av de generella juridiska principer som beskrivs i denna del, så kan man anta att dessa generella juridiska principer orsakar en sådan verklighet i fler rättegångar än de undersökta och sådana upplevelser hos fler sexualbrottsoffer än de som jag har intervjuat har mött i sitt arbete. Därmed skulle upplevelserna och den faktiska verkligheten kunna antas vara generella i samma utsträckning som de juridiska principerna, vilket ger studien en mycket hög generaliserbarhet.

1.3 Disposition

Uppsatsen har disponerats efter forskningsfrågorna såtillvida att var och en av dem har förlänats ett avsnitt i vilket resultaten av det som redovisats ovan för de olika områdena presenteras. I avsnitt 2 handlar det alltså om intervjuundersökningen och i avsnitt 3 om rättsfallsundersökningen. Dessa två avsnitt är disponerade som rena resultatavsnitt. I det fjärde kapitlet ställer jag resultaten från avsnitt 2 och 3 mot juridiska principer och syntesen av denna prövning utgör uppsatsens förklaringsvärde. Avslutningsvis diskuteras detta förklaringsvärde och andra övergripande frågor i avsnitt 5.

2 Sexualbrottsoffers upplevelser av rättegången

I detta avsnitt söker jag, som anges ovan, besvara frågan hur sexualbrottsoffer upplever rättegången genom att redovisa resultaten från den gjorda intervjuundersökningen och den kompletterande genomgången av tidigare forskning och litteratur. De återges här nedan kategoriserade efter huruvida de handlar om brottsoffrets roll under rättegången, de rättsliga aktörernas förhållningssätt till brottsoffret, gärningspersonens inställning till gärningen eller rättegångens resultat. Det som inte kunnat hänföras till något av dessa teman återges under rubriken övriga upplevelser.

2.1 Brottsoffrets roll under rättegången

För att ta reda på hur sexualbrottsoffer upplever sin roll under rättegången ställde jag frågor om intervjupersonernas förberedande samtal med brottsoffer före rättegången samt om förhören under rättegången. De svar jag fick kunde hänföras till två olika typer av upplevelser. De handlade om brottsoffrets berättelse och känslor.

2.1.1 Brottsoffers berättelser

Enligt samtliga intervjupersoner upplever sexualbrottsoffer att det är svårt och jobbigt att berätta om händelsen/erna under rättegången. Det svåra och jobbiga kan bestå i olika saker. Enligt intervjupersonerna rör det sig om följande faktorer utan inbördes rangordning. Det upplevs som svårt och jobbigt:

- att det som brottsoffren har försökt att lägga bakom sig tas upp igen, speciellt i de fall där det har gått långt tid mellan rättegången och det den handlar om.
- att berätta om sexualbrott eftersom det kan vara både genant och jobbigt att prata om hur det gick till vad gäller personliga och intima detaljer. Det upplevs också som jobbigt att det ställs ingående frågor som kretsar kring detta. Enligt intervjuperson D visar detta sig på följande sätt: ”när målsägandena berättar så berättar de väldigt detaljerat fram till den här sexuella händelsen och sen berättar de snabbt vad som hände då och sen så kan de berätta detaljerat igen, alltså att man märker att just det är jobbigt att berätta om.”
- att berätta om det som man har blivit utsatt för inför en större grupp främmande personer i form av t.ex. rättsens ledamöter, åklagare och försvarare, ev. åhörare och journalister m.m.

Att sexualbrottsoffer upplever sitt berättande under rättegången på detta sätt får enligt intervjupersonerna konsekvenser för rättegången. Enligt intervjuperson B är det ”mer regel än undantag att dom blir ledsna och

stannar upp, orkar inte prata mer, tar en paus och sen försöker man igen, det är nästan i varje sån rättegång”. Den undersökta litteraturen bekräftar detta och pekar även på att vissa brottsoffer kan uppleva det som så jobbigt att berätta under rättegången att vissa uppgifter inte kommer fram alls.⁴⁹

2.1.2 Brottsoffers känslor

Enligt samtliga intervjupersonen skapar sexualbrott starka känslor hos dem som utsätts. Ett sätt att bearbeta de negativa upplevelsorna kan vara att berätta om sina känslor under och efter händelsen/erna under rättegången.⁵⁰ För en del sexualbrottsoffer kan det vara svårt enligt intervjupersonerna. Att det upplevs som svårt verkar bero på rättegångens form som sådan och hur brottsoffren uppfattar de frågor som ställs till dem. Intervjuperson A uttryckte det som att ”det där med att uttrycka känslor inför svensk domstol är inte, kan man säga, det är inte sådär jättevedertaget” och att ”det beror oerhört mycket på vem som är ordförande”. Brottsoffren kan också uppleva att det inte ställs frågor till dem om deras känslor under och efter gärningen annat än när det handlar om skadestånd. Enligt intervjuperson C är detta en anledning till att ”man många gånger uppfattar målsäganden som väldigt kalla, väldigt oberörda”. Därmed menas inte att brottsoffren inte ger uttryck för känslor, t.ex. genom att falla i gråt under rättegången. Det som upplevs som svårt verkar vara att berätta om vad man känner. Därmed menas inte heller att alla sexualbrottsoffer vill berätta om sina känslor, utan att de upplever att det är svårt att göra det. Någon tidigare forskning eller annat material som visat att sexualbrottsoffer upplever detta som svårt har dock inte kunnat finnas varför resultaten i denna del får betraktas med viss försiktighet.

2.2 De rättsliga aktörernas förhållningssätt till brottsoffret

De frågor jag har ställt på detta tema handlade om de frågor som ställs till brottsoffren under rättegången och hur de reagerar på frågorna. Sexualbrottsoffers upplevelser av hur de rättsliga aktörerna förhåller sig till dem under rättegången kan enligt intervjupersonernas svar sammanfattas i ett ord: ifrågasättande.

2.2.1 Ifrågasättande frågor

Det som sexualbrottsoffer sammantaget upplever som ett ifrågasättande förhållningssätt från de rättsliga aktörerna under rättegången består av flera faktorer. En av dem är att de rättsliga aktörerna ställer frågor på ett sätt som upplevs som ett ifrågasättande av brottsoffrens berättelser. Intervjuperson D beskrev ifrågasättande frågor som att man ”pressar” brottsoffren genom att t.ex. ifrågasätta om det har gått till på det sätt som de berättar och att försöka

⁴⁹ Wennstam (2002), s 111.

⁵⁰ Utifrån forskning i anglosaxiska länder kan detta t.o.m. uttryckas som ett behov, se Andersson (2008), s 6.

få det att framstå som att de har ändrat sin berättelse. Denna typ av frågor ställs av försvararen och sexualbrottsoffer upplever dem som jobbiga och upprörande. Tidigare forskning bekräftar att många sexualbrottsoffer upplever försvararens frågor som ifrågasättande och kränkande.⁵¹

Men det är inte bara försvararens frågor som upplevs som ifrågasättande utan även frågor från åklagaren och rätten. De upplevs då inte ifrågasättande på samma sätt som försvararnas frågor utan det handlar om att frågorna är närgångna och detaljerade. Denna fokus på exakt vad som har hänt upplevs med andra ord som ett ifrågasättande av om det verkligen var så det gick till.

Enligt intervjupersonerna kan brottsoffer också känna sig ifrågasatta när det ställs frågor som fokuserar på om de är trovärdiga eller inte. Sådana frågor kan t.ex. handla om deras sexvanor, alkoholvanor och sociala bakgrund. Till känslan av ifrågasättande bidrar även frågor om brottsoffrets motiv för att anmäla det de har utsatts för. Det kan handla om försvaret spekulerar i att det skulle finnas sociala eller ekonomiska skäl till att brottsoffret har anmält någon för våldtäkt, t.ex. för att skydda sig mot anklagelser för att ha varit otrogen eller för att få ett skadestånd. Det kan också handla om att tiden mellan händelsen och anmälan lyfts fram som ett allmänt ifrågasättande av brottsoffrets uppgifter. Den undersökta litteraturen bekräftar att sådana frågor upplevs som ifrågasättande.⁵²

2.2.2 Ifrågasättande attityd

Det är som framgår ovan inte bara direkta frågor som sexualbrottsoffer upplever som ifrågasättande av dem och deras berättelser, utan det handlar också om vad som upplevs som en ifrågasättande attityd från de rättsliga aktörerna. Intervjuperson C uttryckte detta som att ”när dom då säger att dom är osäkra jamen då var det kanske så och så med det också, då är du kanske osäker där också va”. Den undersökta litteraturen bekräftar att en sådan attityd från försvarare upplevs som kränkande⁵³. Även om det endast är försvarare som ställer så direkta frågor så menar intervjupersonerna att det är brottsoffrens berättelser och deras trovärdighet som prövas under rättegången, och att denna prövning kan upplevas som ett ifrågasättande av brottsoffren.

Att de rättsliga aktörerna intar en annan attityd till gärningspersoner än till brottsoffer bidrar också till att de senare känner sig ifrågasatta. Intervjupersonerna menar här att sexualbrottsoffer upplever att gärningspersoner inte ifrågasätts av de rättsliga aktörerna på samma sätt som de själva ifrågasätts, t.ex. i fråga om ändrade uppgifter i förhållande till förundersökningen. Detta bekräftas av tidigare forskning, där det även lyfts

⁵¹ Göransson (2004), s 27, och Ju 2004:1, s 66.

⁵² Wennstam (2002), s 170-172.

⁵³ Hellgren (2003), s 260.

fram att sexualbrottsoffer upplever det som kränkande när de ”granskas på ett mer ingående sätt än mannen vad gäller t.ex. sexuell erfarenhet”.⁵⁴

Enligt intervjuperson D upplever de också att ”Gärningsmannen han kan ju sitta där och ljuga hur mycket han vill” medan brottsoffer ifrågasätts även om de håller sig till sanningen. Brottsoffren upplever att ”det känns orättvist”, enligt intervjuperson D. Även i den undersökta litteraturen finns sådana exempel.⁵⁵

2.2.3 Ifrågasättandets följder

Ifrågasättande frågor och attityder kan upplevas på olika sätt av sexualbrottsoffer, och få olika följder. Vissa sexualbrottsoffer kan enligt intervjuperson C känna sig ”som att det är jag som är förövaren va”. Intervjuperson A menade sig ha ”träffat på flera som, som nästan, alltså som ångrar att de har gjort en polisanmälan här för att de blivit så otroligt ifrågasatta under förhandlingen”. Intervjuperson B konstaterade att ”det är klart att det är obehagligt att bli ifrågasatt på det sättet”.

Men ifrågasättandet verkar också få konsekvenser för sexualbrottsoffers berättelse under rättegången. Eftersom de upplever sig ifrågasatta upplever de också att de måste vara otroligt noggranna med vad de säger. Intervjuperson C menade att ”dom är livrädda att dom ska säga nånting som inte stämmer” och intervjuperson D menade att det får som konsekvens att ”de ofta förminskar lite det som har hänt. Alltså när de sitter där och de upplever sig bli verkligen korsförhörda”. I vissa fall kan det kanske gå så långt att brottsoffren tvivlar på sig själva, på att det verkligen har hänt. Sådana konsekvenser kan det enligt intervjupersonerna få när sexualbrottsoffer upplever att ingen tror på dem. Även den undersökta litteraturen ger exempel på att ifrågasättande och närgångna frågor kan få sexualbrottsoffer att uppleva att det som har hänt är deras eget fel.⁵⁶

2.3 Gärningspersonens inställning till gärningen

Samtliga intervjupersoner menade att det är väldigt ovanligt att gärningspersoner erkänner sexualbrott. Intervjuperson A sade sig ha ”varit med om en gång att en person har nekat före förhandlingen och erkänt under förhandlingen och då blev det jättekonstigt, det var en jättekonstig stämning och lite obehaglig samtidigt som det var en befrielse också för dom inblandade.” Om sexualbrottsoffer upplever ett erkännande från gärningspersonen som en befrielse så är frågan, eftersom det senare kan antas mer vanligt förekommande, hur ett förnekande upplevs?⁵⁷

⁵⁴ Ju 2004:1, s 65. Se också Lindgren (1999), s 80, vars undersökning förvisso gäller även andra brottsoffer än sexualbrottsoffer.

⁵⁵ Hellgren (2003), s 260, exemplet handlar dock inte om ett sexualbrottsoffer.

⁵⁶ Wennstam (2002), s 191.

⁵⁷ I de studerade rättsfallen erkänner 12,5 procent av gärningspersonerna gärningen/arna.

Intervjupersonerna menade här att sexualbrottsoffer visar ett helt spektrum av olika känslor när de ställs inför gärningspersoner som förnekar att de gjort det brottsoffret berättar under rättegången. Man kan bli ledsen, förbannad, upprörd, besviken eller ilsken, likaväl som man kan tycka att det är oförståeligt eller ynkligt. Det gemensamma tycks vara att man ofta känner sig kränkt när gärningspersoner förnekar ansvar. Intervjuperson A uttryckte det som att ”man känner sig kränkt för att man blir ifrågasatt. Om man nu har blivit kränkt över att ha blivit utsatt för det här och det som har hänt så blir man ju också kränkt över att någon förnekar att det har hänt.” Intervjuperson B konstaterade att när hon pratar med sexualbrottsoffer ”i pausen så säger de att ’kan de inte stå för nånting’, ’vad han hittar på’, och ’det är ju inte sant’” och att detta upplevs ”som en fortsatt kränkning” för att ”de kunde väl i vart fall stå för det de har gjort”. Den undersökta litteraturen ger exempel på att brottsoffer kan reagera olika sätt, t.ex. med ilska, när gärningspersoner förnekar.⁵⁸

2.4 Rättegångens resultat

En rättegångs resultat kan juridiskt delas upp i en ansvarsdel samt eventuellt en påföljdsdel och skadeståndsdela. Jag ställde därför frågor om hur rättegångens resultat upplevs av sexualbrottsoffer i samtliga dessa tre delar.

2.4.1 En fråga om att bli trodd

Enligt samtliga intervjupersoner upplever sexualbrottsoffer att rättegångens resultat i den s.k. ansvarsdelen är en fråga om huruvida domstolen har trott på dem eller inte.⁵⁹ En fällande dom upplevs alltså som att domstolen trodde på brottsoffret och en friande dom som att man inte gjorde det. Vid en fällande dom menade intervjuperson A att ”dom brukar bli väldigt, väldigt lättade över att någon har trott på det dom säger”. Blir det å andra sidan en friande dom menade intervjuperson D att ”man känner att, jaha att ingen trodde på en”. Detta bekräftas även av tidigare forskning, t.ex. den intervjuundersökning som gjordes inom ramen för Sexualbrottsofferutredningens arbete, där bl.a. ett sexualbrottsoffer som intervjuades uppgav att om gärningspersonerna skulle frias så skulle det betyda att domstolen inte trodde på henne.⁶⁰

Men en fällande dom upplevs inte enbart som en fråga om domstolen trodde på brottsoffret eller inte, det upplevs också som en upprättelse för brottsoffret att samhället genom domstolen reagerar och talar om för gärningspersonen att gärningen var felaktig. En fällande dom kan också upplevas som en bekräftelse på att det faktiskt har gått till så som

⁵⁸ Wennstam (2002), s 170, se även Hellgren (2003), s 259.

⁵⁹ Flera av intervjupersonerna menar att detta är en objektivt juridiskt felaktig uppfattning som de försöker åtgärda bl.a. genom att förklara om principerna för att fälla någon till ansvar för brott.

⁶⁰ Ju 2004:1, s 67.

brottsoffret har berättat, något som upplevs som viktigt eftersom man ofta känt sig ifrågasatt.

En friande dom kan upplevas på olika sätt av olika sexualbrottsoffer. Intervjuperson A menade att ”många gånger känner personen att jag försökte i alla fall, jag gjorde vad jag kunde”. Andra sexualbrottsoffer kan enligt intervjuperson C uppleva en friande dom som en ytterligare kränkning jämförlig med det de har blivit utsatta för. ”Långt efteråt har hon sagt att, `det var det som var våldtäkten`. Det var det värsta. Det var liksom inte nog med att hon var våldtagen av de här två killarna, utan det som var det värsta det var att man ansåg att det hade faktiskt inte hänt”. Tidigare forskning bekräftar att sexualbrottsoffer kan uppleva en ”enorm besvikelse” när åtal ogillas och att en fällande dom av en del brottsoffer kan ses som en upprättelse.⁶¹

2.4.2 Påföljdens betydelse

För det fall att resultatet av en rättegång blir fällande dom så har ju domstolen att ta ställning till en påföljd för den dömde. Den kan upplevas på olika sätt av olika sexualbrottsoffer. Vissa sexualbrottsoffer kan reagera starkt om gärningspersonen döms till en icke-frihetsberövande påföljd. Enligt intervjuperson C upplevs det som ”liksom ett slag i ansiktet va eller liksom att man, att man mer eller mindre går fri va. För det säger dom ju alltid då, då var det här ju helt förgäves. Då har jag gått igenom det här helvetet för ingenting.” Dessa offer tycks alltså uppleva det som viktigt att gärningspersoner döms till fängelse. Däremot verkar inte straffets längd upplevas som så viktig, d.v.s. brottsoffren reagerar inte på ”om det blir ett år eller fyra år va.” Tidigare forskning bekräftar att vissa sexualbrottsoffer blir besvikna när gärningspersonen fälls men det blir ett lindrigt straff, t.ex. frihetsberövande i endast ett antal månader.⁶²

För andra sexualbrottsoffer kan det finnas en oro för att gärningspersonen skall dömas till fängelse. Enligt intervjuperson D ”är dom ju ofta väldigt oroliga för att dom ska få fängelse. Det dom vill är ju, dom säger ofta det, dom poängterar ofta att dom vill att personen ska få vård.” Olika sexualbrottsoffer upplever alltså rättegångens resultat i ansvarsdelen på olika sätt, men det gemensamma för dessa upplevelser är att man vill att det ska bli någon form av konsekvenser för gärningspersonen.⁶³

2.4.3 Skadeståndets betydelse

Intervjupersonerna menar att rättegångens resultat i skadeståndsdelen är mindre viktigt än i de andra delarna. Intervjuperson A menade att ”skadeståndet ligger väldigt långt ner” och att ”det viktigaste är att man blir trodd”. Därmed inte sagt att skadestånd generellt skulle vara oviktigt för

⁶¹ Ju 2004:1, s 68. Granström m.fl (2008), s. 299.

⁶² Ju 2004:1, s 68.

⁶³ Detta bekräftas även av forskning i anglosaxiska länder, för en genomgång av sådan se Andersson (2008), s 7.

sexualbrottsoffer, det kan t.ex. vara ett sätt för brottsoffer att markera det felaktiga i det de har blivit utsatta för, men det upplevs alltså inte som lika viktigt som resultaten i de andra delarna. Då detta resultat inte kunnat bekräftas vare sig i tidigare forskning eller i annat material får det betraktas med viss försiktighet.

2.5 Övriga upplevelser

Under intervjuerna framkom ytterligare upplevelser som svårligen kunde hänföras till något av de fyra teman som har redovisats ovan. Det rörde sig framförallt om vad som kan beskrivas som att sexualbrottsoffer upplever sig ha ett stort behov av information om hur rättegången går till. Samtliga intervjupersoner tog upp detta och en inte oväsentlig del av intervjuvaren handlade om sexualbrottsoffers upplevelser av ett informationsbehov. Dessa upplevelser beskrivs även i tidigare forskning⁶⁴. Eftersom dessa upplevelser i strikt mening inte faller in under forskningsfrågans fokus på upplevelser av *rättegången* så har jag valt att inte analysera dem vidare.

⁶⁴ Se t.ex. Lindgren (1999), s 69-72.

3 Frekvens och förekomst av det som sexualbrottsoffer upplever

I denna del av uppsatsen presenteras resultaten av rättsfallsgenomgången. Som nämnts ovan har jag gått igenom samtliga tingsrättsdomar från Hovrätten över Skåne och Blekinges område och studerat förekomst och frekvens av de faktorer som intervjuerna har visat att sexualbrottsoffer upplever på ett visst sätt. Dispositionen följer därför den i avsnitt 2, d.v.s. det handlar om brottsoffrets roll under rättegången, de rättsliga aktörernas förhållningssätt till brottsoffret, gärningspersonens inställning till gärningen och det rättsliga resultatet.

3.1 Brottsoffrets roll under rättegången

3.1.1 Brottsoffrets berättande

Enligt vad som har redovisats ovan upplever sexualbrottsoffer det som svårt och jobbigt:

- att berätta om sådant de har försökt att lägga bakom sig
- att berätta om personliga och intima detaljer
- att berätta om detta för en större grupp främmande personer

Samtliga dessa faktorer har det gemensamt att de kan antas variera mellan olika sexualbrottsoffer i hur de subjektivt uppfattas och hur starkt de upplevs. För att studera dem i detta sammanhang krävs det emellertid att de definieras objektivt. Vad gäller den förstnämnda så kan upplevelsen av att det är jobbigt att berätta om något som man har försökt att lägga bakom sig kopplas till hur lång tid som har gått sedan händelsen. En objektiv beskrivning av denna faktor skulle alltså vara hur lång tid det har gått mellan rättegång och det rättegången handlar om. Detta undersöks nedan i delavsnitt 3.1.1.1.

Vad gäller den andra faktorn så är den i ännu högre utsträckning personlig, varför jag har valt att mäta frekvens och utrymme av vad som kan antas uppfattas som personligt och intimt mot bakgrund av intervjusvaren, t.ex. sådant som rör händelsen i fysisk bemärkelse, de inblandades kroppar och faktiska handlande liksom sexuella innebörd, i brottsoffrens berättelser under rättegången. Två exempel på delar av berättelser som klart kan hänföras till denna faktor är följande citat, där det första rör sig om ett barn och det andra om ett vuxet brottsoffer: ”M.J höll henne i höfterna och förde in penisen i ändan på henne. Det gick inte lätt, det var trögt och gjorde ont”.⁶⁵”Han tryckte hårt med händerna på hennes blygdläppar och klitoris samt

⁶⁵ Hässleholms tingsrätts dom i mål B 454-06.

skruvade på hennes bröstvårtor.”⁶⁶ I delavsnitt 3.1.1.2 studeras i vilken utsträckning som brottsoffer berättar om sådana detaljer.

Den tredje faktorn skulle objektivt kunna beskrivas utifrån hur många främmande personer som brottsoffer i olika domar har behövt berätta inför. I denna del kan det konstateras att domarna inte kan användas för att studera detta, däremot kan man konstatera att varje sexualbrottsoffer i de flesta fall möter minst sju främmande personer under rättegången.⁶⁷ Jag har därför valt att inte studera detta närmare i denna del.

3.1.1.1 Tiden mellan rättegången och det den handlar om

Det kan konstateras att tiden mellan rättegången och det den handlar om varierar stort i de undersökta domarna, mellan fyra och 520 veckor. Den genomsnittliga tiden är 61 veckor d.v.s. mer än ett år. Eftersom det i endast 16 av de 48 studerade domarna tog så lång tid är mediantiden en mer rättvisande beskrivning, nämligen 29 veckor. Mediantiderna redovisas nedan för de olika kategorierna. De är avrundade till närmsta jämna vecka och för det fall att domen avser flera händelser så räknas tiden från den första av dem.

	Erkända	
Straffvärde	Lågt	Högt
Barn	-	119,5
Vuxna	26	-

	Förnekade och fällande	
Straffvärde	Lågt	Högt
Barn	148,5	198,5
Vuxna	42	10

	Förnekade och friande	
Straffvärde	Lågt	Högt
Barn	66	312
Vuxna	87	16

Det kan konstateras att det är en väsentlig skillnad i tid mellan rättegång och gärningar beroende på om de riktats mot barn och vuxna. En annan skillnad är att brottets abstrakta straffvärde samvarierar med tiden mellan händelse och rättegång på motsatt vis beträffande barn och vuxna. Tänkbara påverkansfaktorer skulle kunna vara den inverkan straffvärdet kan ha på tiden mellan händelse och brottsanmälan, samt tiden mellan brottsanmälan och rättegång, men eftersom det ligger relativt långt ifrån forskningsfrågan har jag valt att inte undersöka det närmare.

När det gäller sexualbrottsoffers upplevelser av rättegången generellt så kan det konstateras att huruvida gärningspersonen har erkänt eller förnekat har väsentlig betydelse för hur lång tid det tar mellan gärning och rättegång, och därmed hur jobbigt det rent objektivt kan antas vara att berätta om sina upplevelser i denna del. Detta resultat får dock betraktas med försiktighet eftersom de erkända fallen utgör en begränsad del av det totala antalet fall, sex av 48, och bara förekommer i två av de ovan redovisade kategorierna.

⁶⁶ Helsingborgs tingsrätts dom i mål B 4092-07.

⁶⁷ Tre nämndemän, domaren, protokollföraren, försvararen och i många fall även åklagaren.

3.1.1.2 Personliga och intima detaljer i brottsoffrens berättelser

Nedan redovisas såväl frekvens av personliga och intima detaljer i brottsoffrens berättelser i domarna, räknat efter i hur många av domarna i varje kategori som sådana detaljer förekommer någon gång i, samt vilket utrymme de i dessa domar har tagit i brottsoffrens berättelser. Sambandet kan här, som redovisats ovan, beskrivas som att ju större utrymme detta har tagit av brottsoffrens berättelse, ju jobbigare kan det enligt intervjuresultaten antas ha varit för brottsoffret. Sammanlagt innehåller brottsoffrens berättelser i 33 av de 48 domarna sådana detaljer. Om man ser till de domar som rör gärningar med högt straffvärde förekommer det i 26 av 27 domar. Frekvensen är kopplad till gärningsbeskrivningen som sådan, berör den personliga och intima detaljer så återfinns dessa också i brottsoffrets berättelse. Vad gäller utrymmet som detta tar i brottsoffrens berättelser så är det i genomsnitt 10 procent. Här nedan redovisas frekvens och utrymme för de olika kategorierna av domar:

	Erkända		Förnekade och fällande	
Straffvärde	Lågt	Högt	Lågt	Högt
Barn	-	2 av 2 – 13 %	0 av 2	4 av 4 – 18,5 %
Vuxna	0 av 4	-	3 av 9 – 7,3 %	14 av 15 – 8,3 %

	Förnekade och friande	
Straffvärde	Lågt	Högt
Barn	3 av 3 – 8 %	1 av 1 – 13,5 %
Vuxna	0 av 2	6 av 6 – 13,8 %

Det kan konstateras en skillnad mellan barn och vuxna som brottsoffer vad gäller utrymmet som ägnas åt privata och intima detaljer av brottsoffrens berättelser på så sätt att det tar större plats i de förras berättelser. Denna skillnad samvarierar också på olika sätt med det rättsliga resultatet i form av fällande eller friande dom. Vad gäller vuxna som brottsoffer så ägnas en större del av berättelsen åt privata och intima detaljer i domar där utgången är en friande dom, medan det för barn som brottsoffer är tvärtom, ett förhållande som undersökningen inte har kunnat förklara.

3.1.2 Känslotryck i brottsoffrens berättelser

Intervjuresultaten i denna del pekade på att en del sexualbrottsoffer kan uppleva det som svårt att berätta om sina känslor dels i samband med gärningen/arna, dels efteråt. I denna del redovisas den faktiska förekomsten av och hur stort utrymme av brottsoffrens berättelser som ägnas åt båda dessa typer av känslotryck. De olika typerna kan exemplifieras genom följande två citat, där det första avser känslotryck i samband med gärningen och det andra efteråt: ”Hon blev vid tillfället rädd och kände sig

stel som en pinne”.⁶⁸ ”Hon har berättat att hon nu känner att hon svikit V.K genom att berätta om förhållandet och att hon tycker synd om honom eftersom hon var med på allt”.⁶⁹ Sammanlagt förekommer dessa typer av känslouttryck i brottsoffrens berättelser i 36 av 48 domar. Medianandelen av brottsoffrens berättelser som ägnas åt känslouttryck är 8 procent. Här nedan redovisas frekvens och utrymme för de olika kategorierna av domar:

Erkända			Förnekade och fällande		
Straffvärde	Lågt	Högt	Straffvärde	Lågt	Högt
Barn	-	2 av 2 – 10,5 %	Barn	1 av 2 – 8 %	3 av 4 – 8 %
Vuxna	4 av 4 – 8,5 %	-	Vuxna	7 av 9 – 11 %	11 av 15 – 9,5 %

Förnekade och friande		
Straffvärde	Lågt	Högt
Barn	3 av 3 – 6 %	1 av 1 – 5,4 %
Vuxna	0 av 2	4 av 6 – 6,5 %

När det gäller frekvensen av känslouttryck kan det konstateras att det förekommer i alla domar där gärningspersonen har erkänt brott. Vad gäller domar där gärningspersonen/erna har förnekat så saknas emellertid sådana uttryck i 12 av 42 domar, d.v.s. i ca 30 procent. Vad gäller utrymmet som ges åt känslor i brottsoffrens berättelser så kan det konstateras att det för samtliga kategorier av domar är lägre i de fallen där det rättsliga resultatet är en friande dom än i de fall där rätten dömer till ansvar.

3.2 De rättsliga aktörernas förhållningssätt till brottsoffret

Enligt resultaten från intervjuundersökningen upplever sexualbrottsoffer sig ifrågasatta under rättegången i följande situationer:

- När det ställs frågor om deras berättelse stämmer och om de är trovärdiga
- När de rättsliga aktörerna fokuserar på dem och deras berättelse mer än på gärningspersonerna
- När de ifrågasätts mer än gärningspersonerna

Liksom de andra faktorer som behandlas ovan så varierar dessa upplevelser mellan olika individer. För att studera förekomsten av dessa faktorer på ett objektivt sätt har jag vad gäller den förstnämnda valt att mäta frekvensen av sådana frågor som det framkom i intervjuerna att sexualbrottsoffer upplever som ett ifrågasättande av deras trovärdighet, nämligen frågor om deras sexliv, alkoholvanor, motiv för anmälan, om de har ändrat sina uppgifter och tiden mellan händelsen och anmälan. Huruvida sådana frågor har ställts under förhandlingen framgår dock inte explicit av domarna, utan i denna del får det antas att sådana frågor som diskuteras i domskälen också har

⁶⁸ Blekinge tingsrätts dom i mål B 895-07.

⁶⁹ Ystad tingsrätts dom i mål B 2404-07.

diskuterats på förhandlingen, t.ex. så tolkar jag formuleringar som att "A har slutligen även lämnat rimliga förklaringar till varför ingen fick veta om förhållandet mellan henne och N.C liksom varför hon dröjde med att polisanmäla"⁷⁰ som att sådana frågor har ställts under rättegången. Men även formuleringar i brottsoffrens egen berättelse kan visa att ifrågasättande frågor har ställts, t.ex. i följande fall: "J.E.H klämde inte henne på båda bröstet. Att det står så i det polisförhör som hölls med henne samma natt beror nog på att det rådde kaos när hon berättade för polisen."⁷¹

När det gäller rättsprocessens fokus så har jag alltså utgått från att det återspeglas i domskälen, d.v.s. att de saker som har diskuterats på förhandlingen också diskuteras i domskälen. Det innebär att frågan om det faktiskt är så att de rättsliga aktörerna fokuserar mer på brottsoffren och deras berättelser än på gärningspersonerna kan besvaras genom en mätning av det utrymme som ägnas åt brottsoffret och gärningspersonen i domskälens ansvarsdel i en dom.

Vad gäller huruvida brottsoffer ifrågasätts mer än gärningspersoner så har intervjuvärderna i denna del pekat på att sexualbrottsoffer upplever sig ifrågasatta när de och gärningspersonen behandlas kvalitativt olika, t.ex. när båda parter har ändrat sin berättelse något och brottsoffret ifrågasätts mer än gärningspersonen med anledning av detta. Huruvida det finns sådana kvalitativa skillnader är svårt att studera med den kvantitativa metod som används i denna del av studien. För att i någon mån ändå undersöka om brottsoffer ifrågasätts "mer" än gärningspersonen har jag valt att i denna del definiera begreppet "mer" kvantitativt och inte kvalitativt, och alltså undersöka hur stor del av det utrymme i domskälens ansvarsdel som ägnas åt parterna och deras uppgifter, och som kan tolkas som ett ifrågasättande av den aktuella parten och/eller dennes berättelse. Med ifrågasättande menar jag formuleringar som t.ex. de följande två: "Målsägandens redogörelse för händelseförloppet efter det att samlaget avslutats är däremot svårförenlig med det faktum att hon nyss skulle ha utsatts för ett övergrepp."⁷², "Den omständigheten att X kan ha ansett att B.H inkräktade på hennes och moderns förhållande gör att hennes uppgifter måste bedömas med stor försiktighet."⁷³

3.2.1 Ifrågasättande frågor

I denna del har jag ansett det alltför tidskrävande att mäta och var för sig redovisa förekomsten av olika typer av frågor som samtliga kan hänföras till kategorin ifrågasättande. Istället redovisas total frekvens beträffande de ovan nämna typerna av ifrågasättande frågor tillsammans.

Det kan konstateras att det i 21 av de 48 granskade domarna förekommer i formuleringar som pekar på att ifrågasättande frågor av aktuellt slag har

⁷⁰ Hässleholms tingsrätts dom i mål B 479-07.

⁷¹ Malmö tingsrätts dom i mål 8240-07.

⁷² Malmö tingsrätts dom i mål B 6961-07.

⁷³ Helsingborgs tingsrätts dom i mål B 636-07.

ställt till brottsoffret under rättegången. De fördelar sig på följande sätt beträffande de olika kategorierna:

	Erkända	
Straffvärde	Lågt	Högt
Barn	-	0 av 2
Vuxna	0 av 4	-

	Förnekade och fällande	
Straffvärde	Lågt	Högt
Barn	0 av 2	3 av 4
Vuxna	1 av 9	9 av 15

	Förnekade och friande	
Straffvärde	Lågt	Högt
Barn	1 av 3	1 av 1
Vuxna	0 av 2	5 av 6

Det kan konstateras att förekomsten av ifrågasättande frågor samvarierar med flera olika faktorer. Dels förekommer de i 18 av 28 mål där det gäller gärningar med högt straffvärde, vilket kan jämföras med endast 2 av 20 mål där det gäller gärningar med lågt straffvärde. Därtill kommer att materialet tyder på att sådana frågor inte förekommer i mål där gärningspersonen har erkänt ansvar, även om denna slutsats med tanke på det låga antalet sådana mål får betraktas med viss försiktighet. Materialet ger också för handen att ifrågasättande frågor är vanligare förekommande under rättegångar som leder till en friande än en fällande dom. Sådana förekommer i 7 av 12 fall d.v.s. ca 58 procent, vilket kan jämföras med 13 av 30 fall, d.v.s. ca 43 procent. Skillnaden ökar om endast domar gällande gärningar med högt straffvärde jämförs, här är siffrorna 6 av 7 d.v.s. ca 85 procent att jämföra med 12 av 19 d.v.s. ca 63 procent.

3.2.2 Fokus mer på brottsoffer än gärningspersoner

Vad gäller rättsprocessens fokus kan det konstateras att domskälen i ansvarsfrågan i medianfallet bland de studerade domarna ägnar mer än dubbelt så mycket utrymme åt brottsoffret och dennes uppgifter än åt gärningspersonen och dennes berättelse, 42 procent att jämföra med 20 procent. Det kan alltså konstateras att rättegången i sexualbrottsmål fokuserar mer på brottsoffret än på gärningspersonen, d.v.s. just det förhållande som sexualbrottsoffer upplever som ett ifrågasättande av dem. Skillnaden ökar ytterligare om man endast jämför förnekade gärningar med högt straffvärde, då ägnas tre gånger så mycket utrymme i domskälen åt brottsoffren och deras uppgifter som åt gärningspersonerna och deras berättelser, 50 procent att jämföra med 16,75 procent. Här nedan redovisas fördelning för de olika kategorierna, där det utrymme som ägnas åt brottsoffren står till vänster och det som ägnas åt gärningspersonerna till höger.

	Erkända	
Straffvärde	Lågt	Högt
Barn	-	20 % - 65 %
Vuxna	4 % - 80,5 %	-

	Förnekade och fällande	
Straffvärde	Lågt	Högt
Barn	43 % - 23 %	49,5 % - 16,25 %
Vuxna	40 % - 16 %	51 % - 20 %

	Förnekade och friande	
Straffvärde	Lågt	Högt
Barn	50 % - 2,6 %	40 % - 0 %
Vuxna	42 % - 22,75 %	45,5 % - 13 %

Förhållandet mellan det utrymme som ägnas åt gärningspersoner och brottsoffer i domskälen varierar kraftigt mellan de olika kategorierna. Endast i erkända mål fokuserar domskälen mer på gärningspersonerna än brottsoffren. Vad gäller gärningar med högt straffvärde kan det noteras att andelen av domskälen som berör såväl gärningspersonernas som brottsoffrens uppgifter är lägre i de friande domarna än i de fällande, ett förhållande som kan tyckas svårförklarligt men som jag återkommer till i delavsnitt 4.6.

3.2.3 Ifrågasätts brottsoffer mer än gärningspersoner?

Vad gäller formuleringar som är ifrågasättande i domskälens ansvarsdel beträffande brottsoffer och gärningspersoner och deras uppgifter kan det konstateras att sådana formuleringar beträffande brottsoffer förekommer i 16 domar och beträffande gärningspersoner i 20 av de 48 domarna. Men i dessa domar så ägnas i det genomsnittliga fallet 58,5 procent av den del av domskälens ansvarsdel som handlar om brottsoffret och dennes uppgifter åt att ifrågasätta dessa, medan det för gärningspersonen i genomsnitt handlar om 50 procent. Frågeställningen kan alltså i denna del inte ges något enkelt svar. Frekvens och utrymme beträffande de olika kategorierna redovisas nedan separat för brottsoffer och gärningspersoner:

Brottsoffer:

	Erkända	
Straffvärde	Lågt	Högt
Barn	-	0 av 2
Vuxna	1 av 4 – 8%	-

	Förnekade och fällande	
Straffvärde	Lågt	Högt
Barn	0 av 2	1 av 4 – 17 %
Vuxna	0 av 9	4 av 15 – 60 %

	Förnekade och friande	
Straffvärde	Lågt	Högt
Barn	3 av 3 – 100 %	1 av 1 – 44 %
Vuxna	1 av 2 – 100 %	5 av 6 – 60 %

Gärningspersoner:

	Erkända	
Straffvärde	Lågt	Högt
Barn	-	1 av 2 – 33 %
Vuxna	1 av 4 – 45,5 %	-

	Förnekade och fällande	
Straffvärde	Lågt	Högt
Barn	0 av 2	0 av 4
Vuxna	4 av 9 – 20,5 %	11 av 15 – 58 %

	Förnekade och friande	
Straffvärde	Lågt	Högt
Barn	1 av 3 – 50 %	0 av 1
Vuxna	0 av 2	2 av 6 – 51 %

Det kan konstateras att frekvensen av och i viss mån utrymmet som ägnas åt ifrågasättande av brottsoffer är högre beträffande friande domar än fällande domar och att motsatsen gäller beträffande gärningspersoner. Vad gäller frekvensen av ifrågasättande av brottsoffer i domskälen kan det konstateras att den är lägre än frekvensen av sådant i domarna totalt sett som pekar på att ifrågasättande frågor har ställts till brottsoffret. Detta tyder på att den kvantitativa metod som använts i denna del inte förmår att beskriva rättegången så som den faktiskt har gått till i tillräcklig mån. En orsak till detta är sannolikt att domskälen, som redan har nämnts ovan, inte måste ta upp allt sådant som har förekommit på förhandlingen utan endast det som rätten bygger sitt avgörande på. Det innebär att brottsoffer mycket väl kan ha ifrågasatts mer än gärningspersonerna på de aktuella förhandlingarna utan att det berörs i domskälen och alltså inte återspeglas i resultaten ovan. Det kan alltså konstateras att frågan om brottsoffer ifrågasatts mer än gärningspersoner inte har kunnat besvaras i denna del.

3.3 Gärningspersonens inställning till gärningen

Det framgår av resultaten från intervjuundersökningen att sexualbrottsoffer upplever det som en kränkning när gärningspersoner under rättegången förnekar att de gjort det som brottsoffret berättar. Hur det rent faktiskt har sett ut i de undersökta domarna vad gäller denna fråga framgår visserligen av de tabeller som redovisas ovan men det behandlas mer utförligt i denna del.

I sex av de 48 granskade domarna har gärningspersonen erkänt att han/hon faktiskt har gjort det som brottsoffret berättat om. Det innebär att gärningspersonen påstod något annat än brottsoffrens uppgifter i 87,5 procent av de granskade fallen. Om man utgår från att gärningspersonerna faktiskt inte gjort sig skyldiga till brott i de 12 fall där de frias så kan andelen förnekande beräknas till 83 procent. Hur det ser ut för de olika kategorierna redovisas nedan:

	Erkända	
Straffvärde	Lågt	Högt
Barn	-	2 st
Vuxna	4 st	-

	Förnekade och fällande	
Straffvärde	Lågt	Högt
Barn	2 st	4 st
Vuxna	9 st	15 st

	Förnekade och friande	
Straffvärde	Lågt	Högt
Barn	3 st	1 st
Vuxna	2 st	6 st

Det kan härigenom konstateras att förekomsten av erkännande från gärningspersoner inte är jämt fördelad över de olika kategorierna. Andelen erkända brott med lågt straffvärde mot vuxet brottsoffer är t.ex. 26 % medan gärningspersonen inte har erkänt ansvar i en enda av de 21 domar som rör åtal för gärningar med högt straffvärde mot ett vuxet brottsoffer. Det kan jämföras med brott med högt straffvärde mot barn där två av sju fall, d.v.s. 28 %, är erkända.⁷⁴ I samtliga dessa sju fall var gärningspersonen och brottsoffret bekanta eller hade en nära relation. Det skulle mot denna bakgrund kunna problematiseras om huruvida relationen mellan gärningspersonen och brottsoffret kan spela någon roll för om brottet erkänns eller inte. Emellertid så förekommer såväl fall där gärningspersonen och brottsoffret var obekanta som fall där de var bekanta eller hade en nära relation bland de 21 domarna med högt straffvärde där brottsoffret var en vuxen person. Eftersom gärningspersonerna förnekade ansvar i samtliga dessa fall så framstår någon ytterligare fördjupning i andra faktorerets betydelse inte meningsfull i denna del.

3.4 Rättegångens resultat

När det gäller rättegångens resultat beträffande ansvarsdelen redovisas antalet fällande och friande domar ovan, men de beskrivs närmare i denna del. Därutöver berörs påföljds- och skadeståndsfrågor kort.

3.4.1 Ansvarsdelen

Som har redovisats ovan upplever sexualbrottsoffer rättegångens resultat i ansvarsdelen som en fråga om huruvida domstolen har trott på dem eller inte. Genom formuleringar likt den som följer ger de granskade domarna närmast sken av att så också är fallet:

”I detta mål liksom i de flesta mål om sexualbrott utgörs bevisningen huvudsakligen av målsägandens uppgifter. I enlighet med vad Högsta domstolen framhållit i flera avgöranden (se t.ex. NJA 1992 s. 446) hindrar detta inte att bevisningen ändå kan räcka för fällande dom. Avgörande är trovärdigheten av målsägandens uppgifter i belysning av vad som i övrigt framkommit i målet. När det gäller målsägandens uppgifter är det av särskild vikt att berättelsen är sammanhängande, klar och detaljerad och att det inte finns punkter i den, ställd mot utredningen i övrigt, som ter sig svårförklarliga eller eljest ger anledning att betvivla uppgifternas riktighet.”⁷⁵

I princip identiska formuleringar inleder domskälen i ytterligare fem av de undersökta domarna.

⁷⁴ Samma förhållande beträffande brott mot vuxna respektive barn återfinns i Åklagarmyndighetens RättsPM 2007:13, s 29.

⁷⁵ Helsingborgs tingsrätts dom i mål B 636-07.

Med detta sätt att se på saken kan det konstateras att sexualbrottsoffren blev trodda i 36 av de 48 fall som har granskats, d.v.s. 75 procent.⁷⁶ I sex av dessa fall var det dock fråga om erkända brott varför andelen domar där rätten valde att tro på brottsoffret mot gärningspersonens nekande är något lägre, 71 procent. Hur det ser ut för de olika kategorierna redovisas återigen nedan:

	Erkända	
Straffvärde	Lågt	Högt
Barn	-	2 st
Vuxna	4 st	-

	Förnekade och fällande	
Straffvärde	Lågt	Högt
Barn	2 st	4 st
Vuxna	9 st	15 st

	Förnekade och friande	
Straffvärde	Lågt	Högt
Barn	3 st	1 st
Vuxna	2 st	6 st

Av tabellen framgår att åtal för gärningar med lågt straffvärde riktade mot brottsoffer som vid tillfället var barn ogillas i högst utsträckning bland de studerade domarna, i 60 procent av fallen. Eftersom det endast rör sig om fem domar i materialet, och flera domar från 2007 där barn har varit brottsoffer inte har studerats då brottsoffret inte har hörts personligen under förhandlingen, bör detta resultat betraktas med stor försiktighet. Det framgår också att drygt tre av tio åtal för gärningar riktade mot vuxna brottsoffer ogillas vilket är något över genomsnittet bland de granskade domarna. Vad gäller dessa sex domar rör tre av dem gärningspersoner och brottsoffer som vid tiden för händelsen/erna som åtalet handlade om var bekanta med varandra, och två brottsoffer och gärningsmän som hade en nära relation samt ett fall där de var obekanta för varandra. Om man jämför med de fällande domarna rör åtta av dem bekanta personer, tre personer med nära relation och fyra helt obekanta personer. Det innebär att andelen fällande domar beträffande gärningar med högt straffvärde riktade mot vuxen person bland de domar som har granskats är högst i de fall där gärningspersonen och brottsoffret är obekanta, 80 procent, för att sedan minska ju närmre bekanta de är, till 72 procent beträffande bekanta personer och till 60 procent beträffande personer som vid tillfället hade en nära relation. Tänkbara förklaringar till detta återkommer jag till i avsnitt 4.9.

3.4.2 Påföljdsdelen

Enligt intervjuundersökningen kan en del sexualbrottsoffer reagera starkt på om gärningspersonen döms till en icke-frihetsberövande påföljd medan andra vill att gärningspersonen skall få vård istället för fängelse. Det framgår inte av intervju svaren om detta främst gäller sexualbrottsoffer som har blivit utsatta för gärningar med högt straffvärde, men eftersom valet mellan fängelse och skyddstillsyn endast är aktuellt i sådana fall så har jag bara undersökt dem. I 20 av de 21 fällande domarna rörande gärningar med

⁷⁶ Jfr Åklagarmyndighetens RättsPM 2007:13, s 21, där det anges att 72,7 % av de granskade åtalen ledde till fällande dom.

högt straffvärde var påföljden i fängelse. Av det 21:a fallet framgår att det krävs speciella omständigheter för att en annan påföljd än fängelse ska väljas när det gäller sexualbrott med högt straffvärde.⁷⁷ I detta fall blev påföljden skyddstillsyn.

3.4.3 Skadeståndsdelen

Av intervjuresultaten framgår visserligen att utgången i skadeståndsdelen inte är lika viktig som utgången i de andra delarna. Skadeståndet kan dock upplevas som ett sätt att markera allvaret i händelsen för gärningspersonen varför utgången i skadeståndsdelen kan upplevas som viktig. Det kan inledningsvis konstateras att skadeståndskraven har ogillats i samtliga de fall när åtalet har ogillats, d.v.s. elva fall (i det tolfte hade brottsoffret inte krävt skadestånd). Av de resterande 36 fallen har brottsoffret yrkat på skadestånd i 34 fall. I dessa fall ogillade domstolarna helt ett krav och utdömde ett lägre skadestånd än det brottsoffret krävt i 19 fall. I mer än hälften av fallen gjorde alltså domstolen en annan bedömning av vad gärningen/arna berättigade till än brottsoffret, som uteslutande hade ett målsägandebiträde till hjälp för att föra skadeståndstalan. Möjliga förklaringar till detta återkommer jag till i avsnitt 4.10.

⁷⁷ Hässleholms tingsrätts dom i mål B 479-07.

4 Processrätten och sexualbrottsoffren

I denna del redogör jag för de processrättsliga principer och bestämmelser som direkt eller indirekt reglerar det som har framkommit i intervjuundersökningen och rättsfallsgenomgången. De områden som det undersöks hur de regleras rättsligt är följande:

- Sexualbrottsoffer upplever det som jobbigt att berätta om brottet när de har försökt att lägga det bakom sig, och det tar ofta lång tid mellan brott och rättegång. När det är dags för rättegång hörs brottsoffren alltid om händelsen/erna.
- Sexualbrottsoffer upplever det som jobbigt berätta om intima och personliga detaljer, men ändå görs det i alla de fall när händelsen/erna har innefattat sådana.
- Sexualbrottsoffer upplever det som jobbigt berätta om händelsen/erna för främmande människor.
- Sexualbrottsoffer upplever det som svårt att prata om känslor, och känslor upptar en liten del av brottsoffrens berättelser under rättegången.
- Sexualbrottsoffer känner sig ifrågasatta under rättegången och ifrågasättande frågor förekommer i stor utsträckning.
- Sexualbrottsoffer upplever det som jobbigt att rättsprocessen fokuserar på dem och det gör den också.
- Sexualbrottsoffer upplever det som jobbigt att ifrågasättas mer än gärningspersonen.
- Sexualbrottsoffer upplever det som kränkande när gärningspersonen förnekar och det gör han/hon nästan nio gånger av tio.
- Sexualbrottsoffer upplever det som att utgången i ansvarsdelen beror på om domstolen tror på dem eller inte, och vart fjärde åtal för sexualbrott leder till friande dom.
- Sexualbrottsoffer upplever i och för sig inte skadeståndet som det viktigaste men ofta dömer rätten ut mindre än vad som är yrkat.

Detta innebär att jag går vidare med de flesta av resultaten från intervjuundersökningen och rättsfallsgenomgången och undersöker deras rättsliga reglering, dock inte alla⁷⁸. Frågan jag ställer på vart och ett av dessa områden är *varför*, d.v.s. jag undersöker om det finns någon processrättslig anledning både till att rättegången i sexualbrottsmål faktiskt ser ut på det sätt som beskrivits och till att sexualbrottsoffer upplever rättegången på det sätt som redogörs för ovan.

⁷⁸ Vad gäller t.ex. påföljdens betydelse så gav rättsfallsgenomgången inte stöd för att det som orsakade sexualbrottsoffers upplevelser i den delen faktiskt förekommer i någon nämnvärd utsträckning.

4.1 Kraven på brottsoffret och staten

När man ställer frågan *varför* på det första området uppkommer två olika frågor att besvara. Den ena är varför brottsoffret skall höras under förhandlingen och den andra är varför det tar lång tid mellan brott och rättegång.

Vad gäller den förstnämnda frågan så kan förklaringen börja i den processrättsliga principen om åklagarens bevisbörda. Enligt denna princip anses hela den s.k. bevisbördan ligga på åklagaren, d.v.s. det är åklagaren som ska bevisa samtliga relevanta omständigheter som måste föreligga för att det ska bli en fällande dom. Att det är åklagaren som har bevisbördan framgår indirekt av den s.k. oskyldighetspresumtionen i den som svensk lag gällande EKMR artikel 6 p. 2. som stadgar att ”Var och en som blivit anklagad för brott skall betraktas som oskyldig till dess hans skuld lagligen fastställts”. Vad har det då för betydelse för brottsoffret? Jo, för att uppfylla sin bevisbörda måste åklagaren åberopa tillräckligt med bevisning för att uppfylla sin bevisbörda. Det krävs s.k. bevisfakta, d.v.s. direkt bevisning som styrker de olika bevissteman som ingår i gärningsbeskrivningen.⁷⁹ I sexualbrottens natur ligger ofta att det saknas annan bevisning som direkt kan styrka gärningsbeskrivningen än brottsoffrets berättelse.⁸⁰ Förhör med brottsoffret under rättegången åberopas alltså av den enkla anledningen att han/hon i sexualbrott är åklagarens viktigaste bevismedel. Att brottsoffret redan har hörts minst en gång under förundersökningen spelar därvid ingen roll eftersom de processrättsliga förutsättningarna för åklagaren att åberopa brottsoffrets uppgifter från förundersökningen som bevis under rättegången är högst begränsade. Enligt 36:14 RB är det i princip uteslutet när det gäller brottsoffer som vid rättegången är äldre än 15 år.⁸¹ När brottsoffret väl har åberopats som bevisning så ska han eller hon enligt 45:15 RB kallas att vid vite inställa sig vid huvudförhandlingen, och skulle han/hon inte komma så utgör det i regel ett hinder mot att hålla huvudförhandlingen enligt 46:2 2 st 4 p RB. Om gärningspersonen erkänner brott finns det vissa möjligheter att underlåta förhör med brottsoffret under rättegången genom att gärningspersonens erkännande ensamt läggs till grund för en fällande dom. Det kan dock enligt 35:3 2 st RB endast ske vad gäller brott med lågt straffvärde.⁸² Även i dessa fall åberopas i praktiken, vilket framgår av de studerade rättsfallen, ofta förhör med brottsoffret. Det kan alltså konstateras att oavsett om brottsoffer upplever det som jobbigt att berätta om händelsen/erna så är de så gott som alltid skyldiga att göra det, oaktat hur lång tid som har förflutit sedan den/de ägde rum.

Vad gäller tiden mellan brott och rättegång kan det konstateras att det inte finns några speciella bestämmelser i FuK om att sexualbrott skall utredas speciellt skyndsamt. Utredningen skall alltså endast bedrivas enligt den

⁷⁹ Schelin (2007), s 40 och 47.

⁸⁰ Sutorius & Kaldal (2003), s 139.

⁸¹ Schelin (2007), s 29-31.

⁸² Schelin (2007), s 88-89.

allmänna skyndsamhetsprincipen.⁸³ Inte heller när det har väckts åtal gällande sexualbrott stadgar RB några speciella tidsfrister för när rättegång senast skall hållas. Sexualbrott behandlas i detta avseende på samma sätt som rattfyllor, olovliga körningar och hastighetsöverträdelser. Att tiden mellan brott och rättegång ibland är så kort som tio veckor, som rättsfallsundersökningen visat beträffande sexualbrott med högt straffvärde som begåtts mot en vuxen person, beror då inte på att sexualbrott i sig utreds skyndsamt utan på de tidsfrister som stadgats i gärningspersonens intresse när denna frihetsberövas, framförallt 24:18 RB och 45:14 2 st RB, i kombination med att såväl 6:1 som 6:4 BrB möjliggör häktning enligt 24:1 2 st RB vilket medför att det är relativt vanligt att gärningspersonerna häktas.⁸⁴

Sammanfattningsvis vad gäller detta område kan det lite tillspetsat konstateras att processrätten ställer krav på brottsoffret att ställa upp för staten, men inte några krav på att staten skall skynda på processen för brottsoffrets skull.

4.2 Brottsoffrets berättelse

Efter att ha konstaterat att det ställs krav på brottsoffret att höras så blir frågan i denna del varför brottsoffret skall berätta om sådana privata och intima detaljer som upplevs som jobbiga och svåra att berätta om. Intervjuundersökningen har här bl.a. pekat på att brottsoffer kan bli upprörda av att åklagaren ställer närgångna frågor om sådana intima och personliga detaljer. Varför ställer åklagaren då sådana frågor? I 45:4 1 st 3 p RB regleras vilka krav som ställs på gärningsbeskrivningens precision. Även om kraven på precision beträffande tid och rum i viss mån har luckrats upp så krävs det fortfarande en hög grad av precision beträffande den brottsliga gärningen, d.v.s. angivande av hur den rent faktiskt gick till.⁸⁵ Ett exempel från rättsfallsgenomgången kan illustrera hur preciserad gärningsbeskrivningen i regel är beträffande den brottsliga gärningen: ”B.H och J.E har vid ett stort antal tillfällen förgripit sig sexuellt mot X genom att B.H fört in sin penis i X slida samtidigt som J.E varit med i sängen. J.E har vid ett antal av dessa tillfällen fört in fingrarna eller s.k. dildos i slidan på X.”⁸⁶ Under rättegången måste åklagaren för att åstadkomma en fällande dom styrka vart och ett konkretiserade momenten i gärningsbeskrivningen. Han/hon kan därför förväntas ställa frågor till brottsoffret om hur det som anges i gärningsbeskrivningen gick till konkret. Då domen enligt den s.k. omedelbarhetsprincipen i 30:2 RB endast får grundas på vad som förekommit vid förhandlingen kan det förväntas att åklagaren under sitt förhör med brottsoffret kommer att sträva efter att få fram alla detaljer om vad som förevarit vid brottstillfället, däribland sådana som brottsoffret kan

⁸³ Sutorius & Kaldal (2003), s 143.

⁸⁴ I de studerade domarna beträffande gärningar med högt straffvärde var 11 av 28 gärningspersoner häktade fram till rättegången. Det var också i de fallen tiden mellan gärning/ar och rättegång var kort.

⁸⁵ Beträffande kraven på precisering av tid och rum, se NJA 1991 s 83.

⁸⁶ Helsingborgs tingsrätts dom i mål B 636-07.

uppfatta som intima och privata. Kraven på detaljering i fråga om hur den brottsliga gärningen/arna gick till har också stor betydelse vad gäller rättens bevisvärdering vilket jag kommer att återkomma till i delavsnitt 4.4 och 4.7. Sammanfattningsvis kan man konstatera att den stora förekomsten av intima och personliga detaljer i rättsfallsgenomgången kan ha sin förklaring i att det ligger i åklagarens uppgift att få fram just dessa detaljer, oaktat att sådana frågor uppfattas som jobbiga av sexualbrottsoffren.

4.3 De rättsliga aktörerna och brottsoffret

Av vad som framkommit upplever sexualbrottsoffer det som svårt och jobbigt att berätta om det de utsatts för, inför en större grupp främmande människor. Vad som är en större grupp har inte utretts närmare men det kan konstateras att antalet personer i rättsalen utöver brottsoffret när denne hörs i regel uppgår till minst åtta st; gärningspersonen, försvare, åklagare, rättens ordförande, tre nämndemän samt protokollförare. Därutöver tillkommer i regel målsägandebiträde samt eventuella åhörare och journalister, samt i de fall när den tilltalade är häktad även häktespersonal. Den skara människor som målsäganden skall berätta om det han/hon utsatts för inför kan alltså vara ganska stor. Vem som anses vara främmande har inte heller närmre definierats, men av allmänt språkbruk får anses följa att det är någon man i vart fall inte träffat tidigare. I princip kan de enda personerna som brottsoffret har träffat före rättegången vara gärningspersonen och målsägandebiträdet. Vad gäller ledamot i rätten så är det i och för sig inte självklart att denne med stöd av 4:13 10 p RB skulle vara jävig för det fall att han/hon är bekant med brottsoffret men i praktiken undviker domare och nämndemän att hamna i sådana situationer genom att ordna så att någon annan tar deras plats i rätten före det att huvudförhandling inleds för det fall att de vid förberedelserna inför en rättegång upptäcker att de står i sådant förhållande till någon part.⁸⁷ Denna tillämpning av regeln har troligen som syfte att eliminera risken för anklagelser om jäv bl.a. eftersom det kan ha väldigt ingripande följder om jäv skulle föreligga. Enligt 58:2 RB 1 st 2 p är jäv en självständig grund för resning om det inte är uppenbart att det saknat betydelse för målets utgång. Dessa regler gäller enligt 7:6 RB även för åklagaren, varför även denne i regel får antas vara en för brottsoffret främmande person. För gärningspersonens försvarare gäller Advokatsamfundets vägledande regler om god advokatsed till vilka RB 8:4 hänvisar. Av dessa framgår det inte uttryckligen att bekantskap med motpart, som brottsoffret kan betecknas som, är ett hinder för att företräda den andra parten, men ett sådant förhållande kan antas uppfattas som hinder för att åta sig uppdraget i praktiken då det gör att advokatens främsta plikt ”att visa trohet och lojalitet mot klienten” kan ifrågasättas.⁸⁸ Det kan alltså konstateras att processrättens ställer sådana krav på de rättsliga aktörerna

⁸⁷ Sådana var rutinerna vid den tingsrätt där jag arbetade vid tiden för skrivandet av denna uppsats.

⁸⁸ Vägledande regler om god advokatsed, antagna av Advokatsamfundets styrelse den 29 augusti 2008, se http://www.advokatsamfundet.se/Documents/Advokatsamfundet_sv/Advokatetik/VRGA_2009.pdf.

som i vart fall i praktiken medför att de kommer att uppfattas som för brottsoffret främmande personer när han/hon skall avge sin utsaga i rätten.

4.4 Känslores rättsliga betydelse

Vad gäller brottsoffrets känslors rättsliga betydelse kan först konstateras att känslor inte, såsom det som hänt i fysisk bemärkelse, utgör sådana konkreta rättsfakta som åklagaren har att styrka för att åtalet skall vinna bifall, för så vitt inte brottsstadgandet upptar ett krav på det.⁸⁹ Därmed inte sagt att brottsoffrets känslor saknar rättslig betydelse. Hela brottsoffrets berättelse får nämligen anses utgöra ett bevisfaktum för att rättsfakta, ett sexualbrott, föreligger.⁹⁰ Däri innefattas även uppgifter om känslor under och efter gärningen. Att fokus i processen ligger på att styrka rättsfakta kan dock leda till att känslor kommer i skymundan, vilket rättsfallsgenombgången talar för, eftersom den andel av brottsoffrens uppgifter som de utgör dels är relativt begränsad, åtta procent, dels att sådana uttryck helt saknas i 30 procent av de domar där gärningspersonen nekar till brott. Om det är så som sexualbrottsoffer upplever det, att det inte ställs frågor till dem om känslor, så medför det att det bevisvärde som förhören med dem har blir lägre än vad som annars skulle ha varit fallet. Förekomsten av starka känslor i samband med, och efter händelsen/erna, är nämligen av betydelse både för brottsoffrets trovärdighet och därmed för utsagans bevisvärde enligt det s.k. offersymptomskriteriet och för utsagans tillförlitlighet enligt det s.k. detaljkriteriet.⁹¹

Enligt det förstnämnda kriteriet anses brottsoffrets trovärdighet påverkas av om han/hon uppvisar några reaktioner på det påstådda brottet eller inte.⁹² Kriteriet framgår av praxis bl.a. NJA 1988 s 40 där ett brottsoffer ”på ett sätt som tyder på stark och verklig upplevelse skildrat ett chocktillstånd som inträtt så snart hon hade lämnat institutet och varat lång tid efteråt” där det hade betydelse för HD:s bedömning av brottsoffrets trovärdighet. Doktrinen understryker samtidigt att domstolarna bör vara försiktiga med att dra slutsatser utifrån brottsoffrets beteenden och tillstånd samt att avsaknad av offersymptom inte kan användas som stöd för att brott inte har begåtts.⁹³ För att sådana känslor skall få betydelse som bidragande till värdet av det bevisfaktum som brottsoffrets berättelse utgör framstår det som om det krävs att deras faktiska förekomst stöds av annan bevisning.⁹⁴ I förhållande till offersymptomen får då denna andra bevisning anses utgöra indirekt bevisning i form av hjälpfaktum, d.v.s. det har sin verkan genom att bidra

⁸⁹ Schelin (2007), s 42. Ett exempel på när en känsla kan vara ett konkret rättsfaktum är 6:1 BrB:s tidigare lydelse beträffande hotfallen då det abstrakta rättsfaktumet var att hotet innebar eller framstod som trängande fara. Detta medförde att gärningsbeskrivningen upptog både vad gärningspersonen hade gjort och vilken känsla (rädsla/fruktan) som det hade framkallat hos brottsoffret.

⁹⁰ Schelin (2007), s 49. Se även Larsson (2007), s 15.

⁹¹ Schelin (2007), s 165 och 174-175.

⁹² Schelin (2007), s 174.

⁹³ Schelin (2007), s 176 och 209, Sutorius & Kaldal (2003), s 92.

⁹⁴ Se t.ex. utöver tidigare nämnda NJA 1988 s 40 även NJA 1996 s 176.

till bestämningen av bevisfaktumets bevisvärde, d.v.s. brottsoffrets berättelse.⁹⁵

Det s.k. detaljkriteriet handlar om tillförlitligheten i brottsoffrets uppgifter och innebär i korthet att förekomsten av ”detaljer som talar för att det är fråga om en verklig upplevelse.”⁹⁶ Sådana detaljer kan t.ex. vara brottsoffrets känslor i samband med och efter gärningen som även om de inte är av direkt relevans för det centrala i utsagan, d.v.s. den gärningsbeskrivning som den ska styrka, talar för att utsagan är sann.⁹⁷ I denna del behövs det ingen ytterligare bevisning för att öka bevisvärdet av en utsaga, det ökar i sig genom detaljernas kvalitet.

Intervjuresultaten har också pekat på att man kan uppleva det som svårt att uttrycka känslor under själva rättegången. Sådana känslor kan också inverka på brottsoffrets trovärdighet genom betydelsen av på vilket sätt utsagan har avgetts.⁹⁸ Ett exempel kan vara när brottsoffret har lämnat berättelsen ”under mycket stor vånda” vilket kan anses tala för dennes trovärdighet.⁹⁹ Men även avsaknad av starka känslouttryck kan tala för att brottsoffret är trovärdigt, t.ex. om han/hon uppträder allvarligt och samlat under förhören.¹⁰⁰

Sammantaget kan det alltså konstateras att om sexualbrottsoffer upplever det som svårt att berätta om och visa känslor under rättegången så beror det inte på att deras känslor skulle vara processrättsligt irrelevanta utan på något annat, t.ex. rättegångens form såsom intervjuperson A spekulerade i. I denna del är alltså processrättens förklaringsvärde begränsat.

4.5 Ifrågasättande frågor

Vad gäller frågor som brottsoffret uppfattar som ifrågasättande och som rättsfallsgenombgången visat förekommer i relativt stor utsträckning, framförallt vad gäller brott med högt straffvärde, så kan det inledningsvis konstateras att processrätten inte uppställer något förbud mot ifrågasättande frågor. Tvärtom kan 36:17 5 st RB anses ge uttryck för att ifrågasättande frågor är tillåtna, genom att det där föreskrivs att ledande frågor får ställas när det ”behövs för att undersöka i vad mån vittnets berättelse stämmer med det verkliga händelseförloppet”, vilket alltså sker genom frågor där det ifrågasätts om det verkligen har gått till så som den som avgivit en utsaga påstår. Enligt nämnda bestämmelse, som enligt 37:1 RB även gäller förhör med brottsoffret, skall dock domstolen avvisa frågor, som uppenbart inte hör till saken eller som är förvirrande eller på annat sätt otillbörliga. Är då t.ex. frågor om brottsoffrets sexualliv eller alkoholvanor sådana frågor som kan avvisas med stöd av nämnda bestämmelse? Svaret är att det beror på

⁹⁵ Schelin (2007), s 48-49.

⁹⁶ NJA 1992 s 446.

⁹⁷ Se t.ex. Blitz (2001), s 30.

⁹⁸ NJA 1991 s 83, se även Schelin (2007), s 169.

⁹⁹ Se t.ex. Hässleholms tingsrätts dom i mål B 454-06.

¹⁰⁰ NJA 1993 s 616.

omständigheterna, och att det inte kan avgöras generellt. Det kan alltså mycket väl vara tillåtet att ställa ifrågasättande frågor om brottsoffrets sexualliv om det kan ha betydelse för saken. Och vad är då saken om inte åklagarens gärningsbeskrivning, vilket medför att försvaret har möjligheten att ställa sådana frågor som syftar antingen till att sänka bevisvärdet av de bevisfakta som åklagaren har åberopat till stöd för de rättsfakta som bygger upp åtalet, alternativt för att öka bevisvärdet av de bevisfakta som försvaret åberopar till stöd för en alternativ hypotes.¹⁰¹ Det innebär att om försvaret genom att ställa ifrågasättande frågor söker minska brottsoffrets trovärdighet genom att få det att framstå som om han/hon har ändrat sina uppgifter så är det tillåtet. Det innebär också att om försvaret söker uppställa alternativhypotesen att en sexuell handling har förekommit med brottsoffrets samtycke så kan frågor som syftar till att etablera hjälpfakta för detta samtycke t.ex. handla om brottsoffrets sexliv vid tiden för händelsen/erna. Det är alltså en självklar försvarsstrategi att försöka minska värdet av brottsoffrets utsaga genom ifrågasättande frågor.¹⁰² Eftersom 36:17 5 st uppställer ett krav på att det skall vara uppenbart att frågor inte hör till saken för att de skall anses otillåtna så kommer i praktiken sådana frågor ofta att få ställas, vilket rättsfallsgenomgången också har visat.¹⁰³

4.6 Domstolens fokus på och ifrågasättande av brottsoffret

Enligt intervjuresultaten upplever sexualbrottsoffer det som jobbigt att rättsprocessen fokuserar på dem och det gör den också enligt rättsfallsgenomgången. Jag har redan nämnt vilka krav 45:4 RB ställer på åklagarens gärningsbeskrivning och att det som anges i denna gärningsbeskrivning är de bevissteman som åklagaren skall kunna styrka med sin bevisning. Det jag beskriver i denna del är hur rättens prövning av denna bevisning skall gå till enligt processrätten. Enligt doktrin skall prövningen fokusera på brottsoffret genom att ”målsägandens berättelse i regel utgör bevisvärderingens fokus och att domstolens prövning, rent konkret, kommer att gå ut på att ifrågasätta denna berättelse”.¹⁰⁴ Detta ifrågasättande skall ske genom att rätten ställer upp alternativa hypoteser till brottsoffrets berättelse, d.v.s. andra med huvudsakliga fakta i målet förenliga händelseförlopp där gärningspersonen inte gjort sig skyldig till brott.¹⁰⁵ Dessa alternativa hypoteser skall alltså uppställas till gärningspersonens förmån men behöver inte vara förenliga med dennes berättelse, varigenom domstolen kan sägas ge gärningspersonen ”ett försvar han inte själv begärt”.¹⁰⁶ I NJA 1980 s 725 uppställde således domstolen som alternativ hypotes till att brottsoffret blivit våldtagen att hon och gärningspersonen hade haft sex frivilligt, trots att varken brottsoffret eller

¹⁰¹ Schelin (2007), s 55-56 och 97-98.

¹⁰² Bring m.fl (2008), s 101 och 114-115.

¹⁰³ För en mer omfattande framställning, se Göransson (2004), s 27.

¹⁰⁴ Diesen(1995), s 87.

¹⁰⁵ Schelin (2007), s 60, Diesen (1994), s 130 och 132-133.

¹⁰⁶ Citatet ur Diesen (1994), s 123. Se även Schelin (2007), s 67.

gärningspersonen hade påstått detta. De alternativa hypoteserna uppställs med syftet att pröva om brottsoffrets berättelse kan falsifieras och de fokuserar följaktligen på denna.¹⁰⁷ Vanliga alternativa hypoteser som ställs upp är t.ex. om sådana skador som har kunnat påvisas på brottsoffret kan ha uppkommit på ett annat sätt än genom ett sexuellt övergrepp och om det kan finnas andra motiv för brottsoffret att hävda att han/hon har utsatts för ett sexualbrott än att det faktiskt har hänt.¹⁰⁸ Domstolen skall alltså ifrågasätta både brottsoffrets berättelse och hans/hennes motiv. Flera av de alternativa hypoteser som doktrinen menar skall ställas upp överensstämmer med sådant som intervjuundersökningen visar att sexualbrottsoffer upplever som kränkande, t.ex. att brottsoffret skulle ha ekonomiska motiv eller att berättelsen är ett sätt för brottsoffret att skydda sig mot anklagelser för att ha varit otrogen.¹⁰⁹ Att sexualbrottsoffer upplever sig ifrågasatta inte bara av gärningspersonen och dennes försvarare utan även av domstolen är mot denna bakgrund alltså inte ägnat att förvåna, det ingår ju i domstolens uppgift att ifrågasätta brottsoffret och dennes berättelse. Domstolens användning av alternativa hypoteser kan också förklara rättsfalls- genomgångens resultat i delavsnitt 3.2.2 om att den andel av domskälen som ägnas åt brottsoffret respektive gärningspersonens berättelse är lägre i friande än i fällande domar. I de förstnämnda ägnas alltså en större del av domskälen åt att pröva alternativa hypoteser som i min genomgång av rättsfallen inte kunde hänföras till vare sig brottsoffrets eller gärningspersonens berättelser.

4.7 Domstolarnas bevisvärdering

Av intervjuresultaten framgår tydligt att sexualbrottsoffer upplever sig kränkta när de ifrågasätts mer än gärningspersonerna under rättegången. Den kvantitativa genomgång som gjorts av rättsfallen gav i och för sig inte stöd för att det skulle vara så. Det gör emellertid processrätten. För att brottsoffret skall vara trovärdigt och dennes uppgifter tillförlitliga har en mängd olika kriterier uppställts i rättspraxis, varav tre redan har berörts i delavsnitt 4.4. Utöver dessa tre handlar det bl.a. om att brottsoffrets utsaga skall vara lång, sammanhängande och klar, konstant mellan olika utsagetillfällen, inte innehålla några svårförklarliga punkter, och vinna stöd av övrig bevisning. Därutöver bidrar det om brottsoffret kan ge rimliga och övertygande förklaringar på de punkter där hans/hennes uppgifter sätts ifråga och om polisanmälan skett omgående efter händelsen/erna.¹¹⁰ Vad som menas med lång och klar har inte utvecklats närmre i rättspraxis, men vad avser sammanhängande menas att brottsoffrets berättelser bildar en sammanhållen helhet där olika omständigheter förklarar samma förlopp och berättelsen håller ihop på ett naturligt sätt.¹¹¹ Frågan om brottsoffrets uppgifter är konstanta mellan olika utsagetillfällen är en av de punkter där de granskade domarna visar att brottsoffren ofta sätts ifråga, vilket även

¹⁰⁷ Diesen (1994), s 145.

¹⁰⁸ Se t.ex. NJA 1993 s 68. Även Schelin (2007), s 64.

¹⁰⁹ Schelin (2007), s 65, Diesen (1994), s 122.

¹¹⁰ Schelin (2007), s 164-174.

¹¹¹ NJA 1992 s 446. Se även Schelin (2007), s 164.

bekräftas av doktrin.¹¹² Med detta menas alltså att brottsoffrets berättelse i polisförhör och i de olika instanserna stämmer väl överens med varandra i alla avseenden av betydelse.¹¹³ En omständighet som talar emot brottsoffrets uppgifter är om de innehåller svårförklarliga punkter, t.ex. om den objektivt sett framstår som starkt överdriven.¹¹⁴ Vad gäller stöd från övrig bevisning behandlas det vidare i delavsnitt 4.9. Att ett brottsoffrets berättelse inte uppfyller alla dessa kriterier medför i och för sig inte att berättelsen inte förtjänar tilltro. Men varje avvikelser från vad som redogjorts för ovan utgör negativa hjälpfakta vid domstolens bevisvärdering av brottsoffrets berättelse.¹¹⁵ Sådana avvikelser medför, enligt doktrin, också ofta att brottsoffrets hela trovärdighet sätts ifråga under rättegången och att han/hon pressas på att förklara varför t.ex. berättelsen har ändrats, polisanmälan inte skedde omgående eller varför han/hon gjorde något som anses avvika från hur ett brottsoffer förväntas uppträda, t.ex. inte skrek på hjälp eller stannade kvar med gärningspersonen efter övergreppet.¹¹⁶ Skulle brottsoffrets berättelse uppfylla tillräckligt många av dessa kriterier tillräckligt mycket kan den läggas till grund för domstolens bedömning.¹¹⁷ Det relevanta i detta avsnitts hänseende är emellertid att motsvarande krav inte ställs på gärningspersonens berättelse för att denna skall beaktas vid domstolarnas bevisvärdering. För det första krävs det att brottsoffrets berättelse är fullt tillförlitlig för att domstolen överhuvudtaget skall lägga denna till grund för bedömningen, och gå vidare till att pröva gärningspersonens uppgifter, vilket medför att rättens huvuduppgift många gånger blir att ifrågasätta brottsoffrets berättelse och inte gärningspersonens.¹¹⁸ För det andra så krävs det endast att gärningspersonens uppgifter har det minsta bevisvärde för att de skall beaktas. I s.k. ord mot ordsituationer innebär detta att inte ens en fullt tillförlitlig berättelse från brottsoffret räcker för fällande dom om gärningspersonen förmår prestera en i och för sig osannolik berättelse som dock inte har kunnat vederläggas eftersom annan bevisning saknas. Detta kan onekligen beskrivas som att brottsoffret skall ifrågasättas mer än gärningspersonen, och att kraven på brottsoffrets uppgifter för att de skall avgöra utgången i målet är betydligt högre än kraven på gärningspersonens uppgifter. För sexualbrottsoffer ligger det nära till hands att tolka detta förhållande som att domstolarna tror mer på gärningspersonerna än på dem.

4.8 Gärningspersonens inställning

Det har flera gången konstaterats att gärningspersonens inställning har betydelse för brottsoffrets upplevelser av rättegången. Frågan i denna del är vilken processrättslig reglering som finns kring denna inställning. Till att börja med kan det konstateras att gärningspersonen inte omfattas av någon

¹¹² Schelin (2007), s 100.

¹¹³ NJA 1988 s 40.

¹¹⁴ NJA 1992 s 446.

¹¹⁵ Schelin (2007), s 164.

¹¹⁶ Schelin (2007), s 168-169.

¹¹⁷ Diesen (1994), s 145.

¹¹⁸ Schelin (2007), s 97.

skyldighet att tala sanning, tvärtom förs det i doktrin fram att man när saken har förts till domstol t.o.m. kan utgå från att gärningspersonen helt eller delvis ljuger.¹¹⁹ Det innebär att gärningspersonens förnekande i sig inte tillmätts något bevisvärde utan att sådant endast kan tillmätas de uppgifter som han/hon lämnar.¹²⁰ Då gärningspersonen inte på något sätt är bunden av någon förpliktelse att tala sanning står det alltså honom/henne fritt att fabricera sådana uppgifter efter vad som kan antas tillmätas betydelse i målet.

Inte heller finns det i svensk rätt någon reglering som uppmanar gärningspersonen att erkänna brott. Det finns visserligen en strafflindringsgrund för den som frivilligt anger sig för ett brott i 29:5 3 p. BrB, men dess tillämpning kräver då att det är gärningspersonen som anmäler brottet och inte någon annan. Detta innebär sammantaget att det processrättsligt sett varken finns några krav på, eller någon uppmaning till, gärningspersoner att acceptera ansvar för sitt/sina brott, och därigenom bespara brottsoffret en stor del av den påfrestning som en rättegång innebär.

Avsaknad av ett skäl att handla på ett visst sätt kan dock logiskt sett inte för sig självt utgöra ett skäl till att den som ställs i en valsituation inte väljer det handlingsalternativet. Med andra ord så kan inte det som anförts ovan ensamt förklara varför så många sexualbrott som slutligen leder till fällande dom förnekas av gärningspersonen. Det kan inte heller förklara varför det föreligger skillnader mellan brott riktade mot vuxna eller barn som brottsoffer. I denna del är alltså processrättens förklaringsvärde begränsat.

4.9 Kraven för en fällande dom

Som har konstaterats leder vart fjärde åtal för ett sexualbrott till friande dom, vilket de inblandade sexualbrottsoffren upplever som att de inte blev trodda av domstolen. Beviskravet i sexualbrottsmål, liksom andra brottmål, är att det skall vara ställt bortom rimligt tvivel att gärningspersonen har handlat på det sätt som åklagaren gjort gällande i åtalet.¹²¹ Frågan är då vilket innehåll detta beviskrav har i sexualbrottsmål. Det kan då konstateras att det inte finns något generellt krav på någon ytterligare stödbevisning vid sidan av brottsoffrets berättelse för att domstolen skall kunna meddela fällande dom.¹²² För att detta skall vara möjligt krävs dock en fullt tillförlitlig utsaga från ett fullt trovärdigt brottsoffer, d.v.s. ett uppfyllande av de kriterier som redovisas ovan i delavsnitt 4.7. Högsta domstolens ställningstagande i NJA 2005 s 712 medför dock att stödbevisning krävs i vart fall i de fall där tidpunkten för ett sexualbrott inte preciserats exakt, och rättsfallet har också tolkats som att det som huvudregel krävs stödbevisning i sexualbrottsmål för att en fällande dom skall kunna meddelas.¹²³

¹¹⁹ Diesen (1995), s 86.

¹²⁰ Diesen (1995), s 88, Schelin (2007), s 64.

¹²¹ NJA 1980 s 725.

¹²² NJA 1988 s 40 och NJA 1991 s 83. Se även Brun m.fl (2000), s. 228.

¹²³ Se t.ex. Larsson (2007), s. 34-35.

Oavsett hur detta rättsfall skall tolkas så kan det konstateras att det i praktiken sällan räcker med enbart brottsoffrets berättelse för att en fällande dom skall meddelas.¹²⁴ Detta innebär speciella problem i sexualbrottsmål eftersom dessa brott ofta begås på platser utan vittnen och att teknisk bevisning som visar att samlag förekommit inte har något större värde i den majoritet av fallen som gäller vuxna nära bekanta eller nära anhöriga där gärningspersonen medger samlag men förnekar att det skett mot brottsoffrets vilja.¹²⁵ I avsaknad av sådan direkt bevisning som styrker åklagarens gärningspåstående så krävs det alltså för fällande dom dels en fullt tillförlitlig utsaga från brottsoffret, dels i praktiken att denna stöds av annan än direkt bevisning.¹²⁶ Sådan annan bevisning kan t.ex. vara en anhörig som kan vittna om vad brottsoffret berättat för honom/henne om händelsen/erna, eller en myndighetsperson som brottsoffret kommit i kontakt med i anslutning till dessa.¹²⁷ Kravet vad gäller denna stödbevisning är att den ger konkret stöd för brottsoffrets berättelse om det som åklagaren gör gällande i gärningsbeskrivningen, men det konkreta stödet kan som nämnts ovan inskränka sig till t.ex. att brottsoffret berättat om händelsen/erna för en annan person. Som rättsfallsgenomgången har visat är andelen fällande domar lägst beträffande sådana fall där brottsoffer och gärningspersonen har en nära relation. Särskilt i dessa fall är det problematiskt med stödbevisning eftersom teknisk bevisning som styrker samlag kan antas sakna bevisvärde och eftersom brottsoffer oftare än i andra fall är obenägna att prata med andra om det de har utsatts för.¹²⁸

För en fällande dom krävs det, i enlighet med vad som behandlas i delavsnitt 4.7, utöver detta att gärningspersonens berättelse antingen saknar bevisvärde eller att den samlade bevisning som åklagaren har åberopat är så stark att gärningspersonens utsaga trots visst bevisvärde inte medför rimligt tvivel.¹²⁹ Slutligen krävs det, såsom behandlas i delavsnitt 4.6 ovan, också att alternativa hypoteser till gärningsbeskrivningen kan avfärdas. Framförallt det senare kan antas ha betydelse i de fall där gärningspersonen och brottsoffret har eller har haft en nära relation till skillnad från s.k. överfallsvåldtäkter, i och med att alternativhypotesen frivilligt samlag helt enkelt anses mer trolig i de förstnämnda fallen.¹³⁰

Sammantaget kan det alltså konstateras att kraven för en fällande dom är sådana att de kräver väldigt mycket av brottsoffret och dennes berättelse, men också av dennes agerande i samband med gärningen/arna i och med att det kan beskrivas som upp till honom/henne att agera så att stödbevisning möjliggörs för en framtida rättegång. Att brottsoffer mot denna bakgrund ofta får uppleva att de inte blev trodda är alltså en följd av beviskraven i sexualbrottsmål.

¹²⁴ Åklagarmyndighetens RättsPM 2007:13, s 7.

¹²⁵ Åklagarmyndighetens RättsPM 2007:13, s 6.

¹²⁶ Schelin (2007), s 97.

¹²⁷ Se t.ex. NJA 1993 s 616.

¹²⁸ Sutorius & Kaldal (2003), s. 103-106.

¹²⁹ Schelin (2007), s. 97-98.

¹³⁰ Sutorius & Kaldal (2003), s. 124-128.

4.10 Skadeståndet

En fråga som rättsfallsgenomgången ger anledning att ställa är varför det i mer än hälften av de granskade fallen döms ut ett lägre skadestånd än vad brottsoffret genom sitt målsägandebitråde har yrkat, eller för att formulera det något annorlunda, varför brottsoffret yrkar på ett högre skadestånd än vad rätten är beredd att döma ut i så många fall. Det kan självklart inte bortses från att detta förhållande kan bero på bl.a. att rätten rubricerar gärningen på ett annat sätt än åklagaren gjort i åtalet, varför kränkingsersättning får anses skäligt på en annan nivå, eller för att tillräcklig bevisning för att yrkande om ersättning för sveda och värk skall kunna godtas inte har förebringats.¹³¹ Men rättsfallsgenomgången visar att i flera fall där den rättsliga rubriceringen är klar och entydig så yrkas det på skadestånd som ligger över vad domstolen anser vara skäligt med hänsyn till den vad det gäller många brott rätt så klara och entydiga praxis som finns från domstolarna och Brottsoffermyndigheten¹³². En förklaring kan sökas i skadeståndets civilrättsliga natur i motsats till gärningspersonens straffrättsliga ansvar. Vad gäller skadeståndet så handläggs det visserligen inom ramen för, och enligt de processuella regler som gäller för, brottmålsprocessen, men det är i grunden en civilrättslig och dispositiv fordran.¹³³ Därigenom är domstolen förhindrad att döma ut ett högre, men inte ett lägre, skadestånd än vad brottsoffret har yrkat i enlighet med 17:3 RB. För att inte onödigtvis orsaka att brottsoffret går miste om skadestånd som han/hon är berättigad till så kan det antas att målsägandebiträden inte helt sällan för brottsoffrets räkning yrkar på ett något högre skadeståndsanspråk än gällande praxis, s.a.s. för säkerhets skull. För ett brottsoffer som är ovetande om dessa omständigheter kan då samtidigt det ”sänkta” skadeståndet upplevas negativt.

¹³¹ Vad gäller det förstnämnda så var det fallet med tre av de nio fall beträffande brott med högt straffvärde mot vuxna brottsoffer där det hade ställts ett högre skadeståndskrav än vad rätten biföll.

¹³² Som exempel så är det för tillfället praxis att en våldtäkt av normalgraden och i normalfallet berättigar till en kränkingsersättning om 75 000 kr samt 10 000 kr för sveda och värk, se t.ex. Lunds tingsrätts dom i mål B 4751-07.

¹³³ Diesen (1995), s 255.

5 Diskussion och reflektioner

Det är inte möjligt att utifrån de gjorda undersökningarna utesluta att andra faktorer än processrätten påverkar sexualbrottsoffers upplevelser av rättegången. Det har inte heller varit syftet med undersökningen. I avsnitt 4 visas det dock att processrätten kan förklara förekomsten av de flesta av de faktorer och omständigheter som upplevs negativt av sexualbrottsoffer. Därigenom menar jag att det är visat att det på de flesta av de områden som behandlas ovan finns ett samband mellan de processrättsliga principer och bestämmelser som reglerar rättegången i sexualbrottsmål och hur sexualbrottsoffer upplever dessa rättegångar. Gällande vissa upplevelser är detta samband lätt att förklara, t.ex. mellan sexualbrottsoffers upplevelser av att åklagaren ställer frågor om personliga och intima detaljer och processrättens krav på åklagaren gällande vad som krävs för att styrka åtalet. Avseende andra upplevelser är processrättens förklaringsvärde begränsat, t.ex. ifråga om gärningspersoners förnekande av ansvar. På något område, t.ex. brottsoffers upplevelser av att det är svårt att berätta om känslor under rättegången, saknar processrätten helt förklaringsvärde och det får därmed antas att sexualbrottsoffers upplevelser i den delen har andra orsaker. Sammantaget visar de gjorda undersökningarna på följande samband:

- Att sexualbrottsoffer upplever att det är jobbigt att berätta om något som de har försökt att lägga bakom sig, men att de ändå måste berätta, och att tiden mellan brott och rättegång till viss del beror på avsaknad av förtursbestämmelser beträffande sexualbrott.
- Att sexualbrottsoffer upplever det som jobbigt att berätta om intima och personliga detaljer, men att det krävs för att åklagaren skall kunna styrka åtalet.
- Att sexualbrottsoffer upplever det som jobbigt att berätta om händelsen/erna för främmande människor, men att processrätten förutsätter att i stort sett samtliga inblandade är främmande för brottsoffret.
- Att sexualbrottsoffer både upplever sig och blir ifrågasatta under rättegången eftersom det är en tillåten och självklar strategi från försvaret att ifrågasätta brottsoffret för att minska bevisvärdet av dennes utsaga.
- Att sexualbrottsoffers upplevelser av att rättegången fokuserar på dem beror på att domstolens bevisvärdering gör det, och att den går ut på att brottsoffrets berättelse ska ifrågasättas.
- Att sexualbrottsoffer upplever att de ifrågasätts mer än gärningspersonen eftersom processrätten ställer högre krav på brottsoffret och dennes berättelse för att lägga denna till grund för bedömningen än motsvarande krav på gärningspersonen.
- Att sexualbrottsoffers upplevelser av att inte bli trodda i de fall när domstolarna ogillar åtalen kan bero på de beviskrav som processrätten ställer.

- Att diskrepansen mellan vad sexualbrottsoffer yrkar, och vad domstolarna dömer ut i skadestånd, kan bero på att skadeståndet processuellt behandlas som en dispositiv fordran.

De gjorda undersökningarna visar även att dessa samband varierar mellan olika kategorier av domar, vilket i några fall till viss del kan förklaras av processrätten. Gärningens/arnas straffvärde samvarierar t.ex. med rättegångens fokus och graden av ifrågasättande av brottsoffret på så sätt att fokus i högre utsträckning ligger på brottsoffret, och att denne ifrågasätts oftare när det handlar om gärningar med högt straffvärde än när det gäller gärningar med lågt straffvärde. De processrättsliga principer och bestämmelser som har undersökts inom ramen för denna uppsats har inte gett någon förklaring till detta förhållande. Det skulle kunna bero såväl på att åtal beträffande gärningar med lågt straffvärde endast väcks i ”solklara” fall som att gärningspersonen i dessa fall ibland saknar försvarare, men sådana faktorer påverkan har inte undersökts närmre.

Även i fråga om relationen mellan gärningsperson och brottsoffer varierar de ovan beskrivna sambanden, framförallt ifråga om frekvensen av fällande och friande domar. Som beskrivs i delavsnitt 3.4.1. så ökar frekvensen av friande domar, vad gäller gärningar med högt straffvärde, ju närmre relation brottsoffer och gärningsperson har. Processrätten ger två möjliga förklaringar till detta, en direkt och en indirekt. Den direkta förklaringen är att alternativhypotesen frivilligt företagen sexuell handling anses mera trolig ju närmre relation brottsoffer och gärningsperson har. Den indirekta förklaringen är att ju närmre relation desto mindre möjligheter finns det, av sociala orsaker, för åklagaren att hitta stödbevisning för åtalet. Huruvida det faktiskt är dessa faktorer som påverkar sambandet har inte undersökts närmre men att de påverkar framstår som troligt, i vart fall när typfallen ”överfallsvåldtäkt” och ”våldtäkt inom nära relation” jämförs med varandra.

Det som också har framkommit i undersökningarna är vilken betydelse det verkar ha hur gärningspersonen/erna ställer sig till brottsoffrets berättelse. På punkt efter punkt av det som redogörs för ovan kan ett erkännande från gärningspersonen ha oerhörd betydelse för brottsoffret. Ett erkännande förkortar rättsprocessen, det flyttar rättsprocessens fokus från brottsoffrets berättelse till vad gärningspersonen har gjort och det onödiggör ifrågasättande av brottsoffret. Det är alltså inte självklart så att rättegången alltid är en negativ upplevelse för sexualbrottsoffer på det sätt som visas ovan, utan det är framförallt när gärningspersonen förnekar. Som rättsfallsgenombgången också har visat förnekar dock en mycket stor andel av gärningspersonerna brott. I de studerade fallen kan det i och för sig bero på att de faktiskt var oskyldiga, det har jag ju inte utrett, men majoriteten av gärningspersonerna i de studerade domarna fälldes i tingsrätten för det som de var åtalade för. Det talar för att en inte obetydlig andel av dem som åtalas för sexualbrott förnekar fast de är skyldiga. Varför det är så har denna uppsats inte haft som ambition att försöka förklara, däremot är konsekvenserna för brottsoffren välutredda.

Sammantaget kan det konstateras att resultaten av de undersökningar som har gjorts inom ramen för denna uppsats visar att en förbättring av sexualbrottsoffers upplevelser av rättegången förutsätter en förändring av processrätten. Dessa resultat säger emellertid ingenting om vilka slutsatser man bör dra utifrån dem. Jag skall här i den avslutande diskussionen utveckla min syn på hur rätten borde vara utifrån hur den är.

Gällande några av de samband som diskuteras ovan är processrättsliga förändringar som kan förbättra sexualbrottsoffers upplevelser av rättegången relativt opproblematisks att genomföra. T.ex. skulle det vara fullt möjligt att, såsom sexualbrottsofferutredningen också har föreslagit, införa förtursbestämmelser i FuK och RB beträffande myndigheternas hantering av sexualbrott för att förkorta tiden mellan brott och rättegång.¹³⁴ Att så inte har skett innebär åklagare och domstolar behandlar sexualbrott på samma sätt och i samma prioritetsordning som t.ex. hastighetsöverträdelser och snatterier. Detta kan ifrågasättas starkt med tanke på att sexualbrottsoffers negativa upplevelser av rättegången, som redogörs för ovan, bl.a. beror på tiden mellan rättegången och det den handlar om.

På andra områden framstår förändringar i och för sig som möjliga men rättsligt problematiska. T.ex. skulle det vara möjligt att förändra den processrättsliga regleringen av sexualbrottsoffers skadeståndsanspråk i den del som avser kränkingsersättning så att de behandlas såsom indispositiva yrkanden för att minska diskrepansen mellan yrkanden och utdömda skadestånd. Men det skulle samtidigt medföra ett behov av en principiell diskussion kring regleringen av skadestånd med anledning av brott eftersom sådana fordringar rättsligt sett är civilrättsliga.

De flesta av de samband som uppsatsen visar hänger dock samman med avvägningen mellan gärningspersonens rättssäkerhet och brottsoffrets rättstrygghet, d.v.s. å ena sidan att oskyldiga inte skall dömas och å andra sidan att brottsoffer skall ha möjlighet att få fastslaget i domstol att de har utsatts för brott. Att t.ex. sänka kraven för en fällande dom i sexualbrottsmål skulle alltså på en gång minska rättssäkerheten men öka rättstryggheten. Denna konflikt gör sig alltså gällande beträffande de flesta av sambanden, om än i varierad styrka. T.ex. kan en hårdare reglering av möjligheterna för försvaret att ställa ifrågasättande frågor innebära en viss minskning av rättssäkerheten men en betydligt större förbättring för brottsoffren. Denna konflikt medför ifråkomligt att olika grupper kan antas ha olika intressen.

En möjlig ståndpunkt att inta i förhållande till uppsatsens resultat är att det må vara hänt att den processrätt vi har gör att sexualbrottsoffer upplever rättegången negativt, men av rättssäkerhetsskäl kan vi inte ändra på den särskilt mycket. Så kan många jurister antas resonera. En annan ståndpunkt är att om det är processrätten som gör att sexualbrottsoffer blir ”så otroligt ifrågasatta” så måste vi göra något åt det, eftersom det är våldtäktsmännen som ska ifrågasättas och inte deras offer. Så kan många andra förväntas

¹³⁴ Ju 2004:1, s. 127.

resonera, inte minst de feminister som är kritiska mot hur det går till i de svenska rättssalarna. Själv kan jag i vart fall när denna uppsats har lämnats in beteckna mig som jurist men jag kallar mig också feminist.

Frågan jag ställer mig är om gärningspersonerna och brottsoffren måste ställas mot varandra på detta sätt. För sexualbrottsoffer kan man som sagt konstatera att en ökad andel erkännanden skulle kunna förbättra upplevelserna av rättegången betydligt. Det kan också konstateras att det i dag saknas rättsliga incitament för gärningspersoner att erkänna vad de gjort sig skyldiga till. Kanske är gärningspersonernas inställning som man bör försöka förändra, i sexualbrottsoffers intresse? Det är anmärkningsvärt att så många som 4 av 5 gärningspersoner, mot vilka bevisningen räcker för fällande dom, förnekar ansvar, och det är än mer anmärkningsvärt att så gott som alla gärningspersoner som döms för sexualbrott med högt straffvärde begångna mot vuxna personer förnekar ansvar. Trots att detta förhållande inte kan förklaras av det som undersöks i denna uppsats står det klart att det skulle kunna medföra betydande förbättringar för sexualbrottsoffers upplevelser av rättegången om det förändrades. Vad gäller unga gärningspersoner som erkänner brott och deltar i medling kan svenska domstolar beakta det vid straffmätningen enligt 29:5 BrB.¹³⁵ Mot bakgrund av hur sexualbrottsoffers upplevelser av rättegången ser ut så får nog deras intresse av att gärningspersoner tar ansvar för det de har gjort betecknas som minst lika stort som unga lagöverträdarens brottsoffer. Kanske kan rättsliga förändringar som uppmanar gärningspersoner att ta ansvar, och därmed innebär betydliga förbättringar för brottsoffren, vara en väg bort från det straff- och processrättsliga ”nollsummespelet” mellan brottsoffer och gärningsperson där allt som är bra för den ena sidan måste vara negativt för den andra och vice versa? Kanske skulle detta liksom i länder som Nya Zeeland och Australien kunna ske genom att brottsoffer och gärningsperson i båda parter intresse erbjuds en alternativ process i sådana fall där brottsoffret önskar det och gärningspersonen har erkänt brott? Sådana frågor kan inte denna uppsats besvara utan det är upp till var och en att bilda sig en egen uppfattning utifrån de fakta som bl.a. denna undersökning visar. En sak är dock säker, ska vi komma ifrån att sexualbrottsoffer, med intervjuperson A:s ord, blir ”så otroligt ifrågasatta” under rättegången så måste den processrättsliga hanteringen av sexualbrott förändras på något sätt.

¹³⁵ Prop. 2005/06:165, s. 110.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck:

SOU 1998:40. Brottsoffer. Vad har gjorts? Vad bör göras?

Prop. 2005/06:165. Ingripanden mot unga lagöverträdare.

Ju 2004:1. Promemoria av sexualbrottsofferutredningen.

Åklagarmyndighetens RättsPM 2007:13.

Rikspolisstyrelsens och Åklagarmyndighetens gemensamma rapport RPS/ÅM 1/07.

Litteratur:

Andersson, Martin, (2008), Domstol, medling, konferens – en jämförande analys av det traditionella rättsväsendet och reparativa processer ur sexualbrottsoffers perspektiv, Uppsats inom ramen för JUEN03 vid Juridiska Fakulteten, Lunds universitet.

Blitz, Caroline, (2001), Bevisvärdering i sexualbrottsmål – en analys utifrån NJA 1996 s. 176, Examensarbeten vid Juridiska Fakulteten, Lunds universitet.

Bring, Thomas m.fl, (2008), Förhör, Norstedts Juridik AB, Stockholm.

Brun, Hans m.fl,(2000), Bevispraxis Bevis 5, Norstedts Juridik AB, Stockholm.

Diesen, Christian, (1994), Bevisprövning i brottmål, Juristförlaget JF AB, Stockholm.

Diesen, Christian(red), (1995), Brottsoffrets rätt, Fritzes Förlag AB, Stockholm.

Esaiasson, Peter m.fl, (2003), Metodpraktikan, andra upplagan, Norstedts Juridik AB, Stockholm.

Göransson, Lennie, (2004), Den andra våldtäkten?, Examensarbeten vid Juridiska Fakulteten, Lunds universitet.

Hellgren, Birgitta, (2003), Brottsoffer berättar, Biliv, Södertälje.

Larsson, Liselotte, (2007), När brottsoffret är den enda bevisningen, Examensarbeten vid Juridiska Fakulteten, Lunds universitet.

Lindgren, Magnus, (1999), Brottsoffren i rättsprocessen, Rikspolisstyrelsen, Riksåklagaren och Domstolsverket, Stockholm och Jönköping.

Lindgren, Magnus m. fl, (2001), Brottsoffer från teori till praktik, Jure CLN AB, Stockholm.

Kvale, Steinar, (1997), Den kvalitativa forskningsintervjun, Studentlitteratur, Lund.

Rosengren, Karl-Erik och Arvidsson, Peter, (2002), Sociologisk metodik, Liber, Malmö.

Schelin, Lena, (2007), Bevisvärdering av utsagor i brottmål, Norstedts Juridik AB, Stockholm.

Sutorius, Helena och Kaldal, Anna, (2003), Bevisprövning vid sexualbrott, Norstedts Juridik AB, Stockholm.

Wennstam, Katarina, (2004), Flickan och skulden, Albert Bonniers Förlag, Viborg.

Tidskrifter:

Clinchy, Blythe McVicker (1990), Issues of gender in teaching and learning, Journal on Excellence in College Teaching, 1, s. 52 – 67.

Granström, Görel m.fl (2008), Professionalitet i yrkesrollen – bemötande av brottsoffer, Juridisk Tidskrift, nr 2 2008/09, s. 296 – 310.

Internet:

[http://www2.amnesty.se/externt/aiglobal.nsf/\(sidor\)/E940A657CA9E7167C12574C5002E9495/\\$file/Case_Closed_2008.pdf](http://www2.amnesty.se/externt/aiglobal.nsf/(sidor)/E940A657CA9E7167C12574C5002E9495/$file/Case_Closed_2008.pdf) , Amnesty 2008-12-08.

http://www.bra.se/extra/pod/?action=pod_show&id=636&module_instance=12 , Brottsförebyggande Rådet 2008-12-08.

http://www.advokatsamfundet.se/Documents/Advokatsamfundet_sv/Advokatetik/VRGA_2009.pdf , Advokatsamfundet 2008-12-08.

Rättsfallsförteckning

Publicerade rättsfall:

NJA 1980 s 725
NJA 1988 s 40
NJA 1991 s 83
NJA 1992 s 446
NJA 1993 s 68
NJA 1993 s 616
NJA 1996 s 176

Opublicerade rättsfall:

Malmö tingsrätt

B 1565-05
B 3914-06
B 4323-06
B 8751-06
B 633-07
B 1110-07
B 1747-07
B 2784-07
B 3507-07
B 3509-07
B 6021-07
B 6063-07
B 6315-07
B 6362-07
B 6961-07
B 7360-07
B 7839-07
B 7953-07
B 8240-07

Lunds tingsrätt

B 1155-07
B 3125-07
B 4751-07

Ystads tingsrätt

B 1363-05
B 994-06
B 1900-06
B 2542-06
B 1224-07
B 1281-07
B 2404-07

Helsingborgs tingsrätt

B 349-07

B 636-07

B 893-07

B 1226-07

B 1464-07

B 2936-07

B 4092-07

B 4828-07

Kristianstads tingsrätt

B 1359-06

B 1556-06

B 1579-06

B 348-07

Blekinge tingsrätt

B 895-07

B 919-07

Hässleholms tingsrätt

B 72-06

B 454-06

B 1775-06

B 1909-06

B 479-07